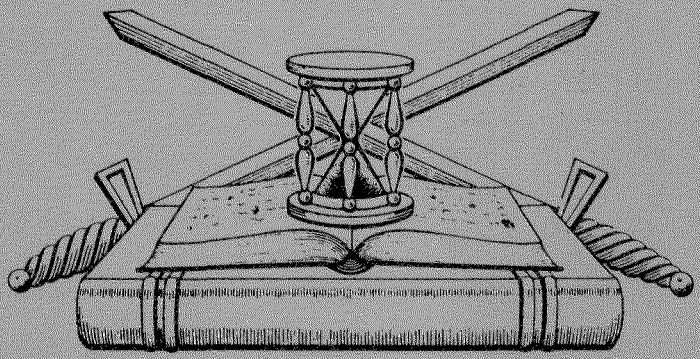
MARS ET HISTORIA

14e jaargang nummer 1 - jan./febr. 1980.

ORGAAN

VAN DE
NEDERLANDSE VERENIGING
TER BEOEFENING VAN DE
MILITAIRE HISTORIE

OPGERICHT 20 AUGUSTUS 1966

Beschermheer : Z.K.H. de Prins der Nederlanden

SAMENSTELLING VAN HET ALGEMEEN BESTUUR:

Voorzitter	:	C.A. Heshusius
Vice-voorzitter	:	drs G.J. van Ojen jr
1e Secretaris	:	H. Muller
Penningmeester	:	drs J.A. Bom
2e Secretaris	:	E.W. van Popta
Leden	:	jhr D.J.H.N. den Beer Poortugael
		J. van den Berg
		B.C. Cats
		drs J.P.C.M. van Hoof
		J.C. Hopperus Buma
		F.J. van Lier
		F.J.A. Lutz
		H. Ringoir
Adviseur	:	mr Ch.L.M. Schaepman

ADRESSEN DAGELIJKS BESTUUR:

Voorzitter	:	Wassenaarseweg 161, 2596 CP 's-Gravenhage, tel. 070 -248495
1e Secretaris	:	Willem III laan 14, 4835 LB Breda, tel. 076 - 653239.
Penningmeester	:	Speltoord 14, 3991 XH Houten (U), tel. 03403 - 2169.

Contributie bedraagt per jaar min. ƒ 30,00, te storten op rek. no. 65.82.12.125 van de Nederlandsche Middenstandsbank Houten (U), t.n.v. de Nederlandse Vereniging Militaire Historie of op giro 29 40790 van de N.V.M.H. te Houten (U).

SAMENSTELLING REDAKTIE-WERKCOMMISSIE:

	:	J. van den Berg, drs J.P.C.M. van Hoof, E.W. van Popta.
Redaktie-adres	:	Mgr. Bekkerslaan 151, 2286 CE Rijswijk (Z.H.)

AFDELINGSCORRESPONDENTEN: Zie binnenomslag van de achterzijde.

Te koop gevraagd:

dienstvakonderscheidingstekens Koninklijke Marine

- Hofmeester
- Kok
- Timmerman
- Geschutsmaker
- Vuurleidingkonstabel.

Uitvoering: matrozen (rood).

J.L. Frek, B.W. ter Kuilestraat 333, 7545 KV ENSCHEDE.

MARS ET HISTORIA

14e jaargang
nummer 1
jan./febr. 1980.

De 'NEDERLANDSE VERENIGING TER BEOEFENING VAN DE MILITAIRE HISTORIE', opgericht op 20 augustus 1966 en erkend bij K.B. no. 50 van 14 juni 1968, is er voor allen, die zich verdiepen in de studie van geschiedenis, ceremonieel, tradities, uniformen, emblemen, wapens en onderscheidingen van militaire- en semi- militaire organisaties, meer in het bijzonder die van Nederland en de (voormalige) overzeese Rijksdelen.

INHOUD

Bestuursmededelingen.

- Filmdag Legermuseum Leiden, 8 maart a.s..
- 2e Opgave van wijzigingen op de ledenlijst 1979.
- Themadag Documentatiegroep '40 - '45. Rhenen, 3 mei a.s..
- Inlichtingen gevraagd.
- Gedenkteken slachtoffers Englandspiel.

L.M. Kruik : De geschiedenis van Hr.Ms. Jacob van Heemskerck.

A.F. Lancker : Herinneringen aan Borneo. (I).

M.C. van der Hoog : Gepantserde personeelsvoertuigen.

Kl. Sierksma : Militaire veldtekens.

C.A. Heshusius : Uit het dagboek van luitenant Donck (XVI).

Literatuurlijst nr. 15.

-*-

BESTUURSMEDEDELINGEN

Filmdag Legermuseum Leiden, 8 maart a.s..

Ook dit jaar zal er weer een filmdag worden gehouden, en wel op zaterdag 8 maart a.s.. Plaats: Filmzaal Koninklijk Nederlands Leger- en Wapenmuseum 'Generaal Hoefer', Pesthuislaan 7 te Leiden. Aanvang: 10.15 uur.
Op het programma staan de volgende films:

1. Beelden uit Djocja (impressie van Djocja na de acties van december 1948).
2. Varend Leger (een film over het Korps Vaartuigendienst op Sumatra).
3. De 22e PAG-compagnie tijdens de mobilisatie (beelden van de 22e PAG-compagnie, gelegen bij Scherpenzeel en Renswoude, voorjaar 1940).
4. Commando's strike at Walcheren (over de acties van commando-eenheden in geallieerd verband ter bevrijding van Walcheren in november 1944)
5. Een militair journaal uit 1948.

Een ieder die deze filmvertoning wenst bij te wonen dient om uiterlijk 10.15 uur aanwezig te zijn bij de ingang van het museum.
De toegang is gratis. Het Legermuseum bevindt zich achter het centraal station. (Uitgang centrum, rechtsaf, onder het viaduct door, eerste weg rechts).

J. v. H.

2e OPGAVE VAN WIJZIGINGEN OP DE LEDENLIJST 1979

Nieuwe leden:

464	De Streekarchivaris van de Liemers en Doesburg	p/a Stadhuis te Doesburg	algemeen
465	J.F. van den Wijngaard	Boekweitkamp 29 2353 HH Leiderdorp	algemeen
466	K.B. van Buren	Koninginnestraat 78 4818 HD Breda	algemeen
467	S. Martijn	Prinses Marijkesingel 106 2285 HN Rijswijk	19(spec. mat)
468	M. Smeenk	Joh.van Oldebarneveltlaan 31 e 2585 NH 's-Gravenhage	algemeen

Adreswijzigingen:

15	F.J.A. Lutz	Bosuillaan 241 3722 XM Bilthoven
308	P.H. Donck	Schouwenhove 166 2332 DT Leiden
319	Bibliotheek O.C.O.S.D.	Seeligkazerne Postbus 90104 4800 PA Breda
441	W. Frereks	Iemakkersteeg 9 7751 NM Dalen
247	E.W. van Popta	Mgr. Bekkerslaan 151 2286 CE Rijswijk
363	drs J.P.C.M. van Hoof	Smaragdhorst 185 2592 RJ 's-Gravenhage

Correctie:

199 P.E. Schoonheym moet worden:
Drs P.E. Schoonheym. Verder ongewijzigd.

Opgezegd:

109	A.Th. Arons	Prins Clausstraat 17 8171 VW Vaassen
434	C.N.J. Neisingh	Postpad 4 6862 CM Oosterbeek.

Tot ons leedwezen moeten wij het overlijden bekend maken van:

314	J. de Roos	Zuiderstraat 23 3434 BG Nieuwegein.

Themadag Documentatiegroep 1940 - 1945, Rhenen, 3 mei a.s.

De Documentatiegroep '40-'45 nodigt de leden van onze vereniging uit deel te nemen aan haar Themadag, die op 3 mei a.s. gehouden wordt in 't Paviljoen Hotel, Grebbeweg 103-105 te Rhenen.

Het programma luidt als volgt:

9.30 uur	ontvangst
10.00 uur	lezing van de heer E.H. Brongers
12.30 uur	pauze, koffiemaaltijd
14.00 uur	wandeling langs de stellingen van de Grebbeberg met explicatie van de heer J.C. Hopperus Buma
15.45 uur	eventueel film en/of discussie.

De dag wordt beëindigd met een kranslegging op het ereveld of bij het monument op de Grebbeberg.
Deelname kan geschieden door overmaking van ƒ 20,-- op gironummer 61 70 00 of op bankrekening Nederlandse Middenstandsbank Den Haag, nummer 66 37 63 487, beide t.n.v. penningmeester Documentatiegroep '40 - '45 te Den Haag. De giro- of bankoverschrijving geldt als bewijs van inschrijving.

J. v. H.

Inlichtingen gevraagd.

Via mevrouw J. Wentink van het dagblad 'Trouw' bereikte ons een vraag van drs H. Pleijsier te Rotterdam. Hij is in het bezit van een beige geglazuurde kruik van aardewerk met een diameter van 17 centimeter.
De hoogte bedraagt 30 centimeter. Het bovenste gedeelte, hoog 8 centimeter loopt taps toe naar de monding, is bruin en voorzien van de letters S.R.D.. De heer Pleijsier trof dergelijke kruiken aan op een foto in het Franse maandblad 'Historia' bij een artikel over de opmars van de Duitse generaal Rommel in Noord-Afrika in maart en april 1941. De foto toont een grote hoeveeheid van deze kruiken, geplaatst op het terrein van een opslagplaats van Engelse legergoederen in Noord-Afrika. De heer Pleijsier vraagt waarvoor deze kruiken gediend zouden kunnen hebben.
Degenen die hierover inlichtingen kunnen verstrekken wordt verzocht contact op te nemen met de redactie.

J. v. H.

Gedenkteken slachtoffers Englandspiel.

Als reactie op de uitzending door de NCRV-televisie van een serie documentaires over het Englandspiel is door een daartoe opgerichte Stichting een inzamelingactie gestart met het doel gelden bijeen te brengen voor een monument ter nagedachtenis aan hen die zijn omgekomen als gevolg van deze affaire.

H.M. koningin Juliana is beschermvrouwe van deze stichting, in het comité van aanbeveling hebben zitting Z.K.H. de prins der Nederlanden, jkvr. mr C.W.I. Wttewaall van Stoetwegen, prof dr J. Bastiaans, dr J.F.Ph. Hers, W.A.H.C. Boellaard en Jelte Rep. In haar circulaire geeft de Stichting Gedenkteken Slachtoffers Englandspiel de volgende informatie.

'Het "Englandpsiel' begint in maart 1942 met de arrestatie van de door Londen uitgezonden marconist Huib Lauwers, die in dienst is van een uit de grond gestampte sabotage-dienst SOE (Special Operations Executive) en werkt met een tweede of derde keus aan personeel. Lauwers heeft echter de indruk gekregen voor doorgewinterde vaklui te werken. Als de Duitsers zijn zender uitpeilen en hem arresteren, vertrouwt Lauwers erop dat zijn hoofdkwartier in Londen spoedig doorheeft dat hij gearresteerd is.
Tijdens zijn verhoren door de Duitsers geeft hij namelijk een valse security check op. De security check bestaat uit een afgesproken fout, die hij steeds in zijn berichten moet verwerken zolang hij in vrijheid werkt. Wordt hij door de Duitsers gearresteerd, dan mag hij die fout niet maken. Londen weet dan dat hij gearresteerd is en kan zijn maatregelen nemen.
Maar tot zijn schrik merkt Lauwers dat Londen niet reageert op dit en andere noodsignalen en zelfs de komst van een nieuwe agent aankondigt. Deze agent wordt onmiddellijk bij zijn parachutesprong gearresteerd door de Duitsers. Uit het radio-verkeer tussen de zender van Lauwers en diens hoofdkwartier krijgen de Duitsers aanwijzingen over het bestaan van meer geheime agenten in Nederland. Als Londen aan Lauwers opdracht geeft naar een bepaald adres te gaan om contact te maken met een gedropte agent, gaan de Duitsers er heen. Er volgen zes arrestaties, allen geheime agenten uit Londen, onder wie een marconist. Met diens zender krijgen de Duitsers een tweede radioverbinding met Londen.
'Het 'Englandspiel' wekt geen argwaan in Londen. Daar ziet men de zaak zonnig in. Met de regelmaat van de klok worden materiaal en agenten gedropt in Nederland. De Duitsers staan het op te wachten. Londen meent evenwel dat in Nederland een ondergronds leger groeit, dat bij een invasie van doorslaggevende betekenis kan zijn. De Duitsers rekenen erop door het Englandspiel tijdig geïnformeerd te worden over plaats en datum van de invasie.
Eén van de agenten, die rechtstreeks in Duitse handen springt, is een vrouw: Trix Terwindt. Haar opdracht is contact op te nemen met pilotenhelpers in Den Haag en hun organisatie professioneel uit te bouwen.

Omdat zij de mensen die haar op de grond staan op te wachten, aanziet voor bonafide verzetsmensen, is zij te openhartig. Het groepje piloten-helpers wordt opgerold. Trix Terwindt wordt afgevoerd naar Haren, waar een seminarie dienst doet als gevangenis en waar reeds zo'n 50 agenten opgesloten zitten.
De gevangen agenten beseffen dat de ramp niet te overzien is als Londen de Duitsers inlicht over tijd en plaats van de invasie. Londen moet gewaarschuwd worden. Daarom besluiten twee man uit te breken: Piet Dourlein en Ben Ubbink. Het lukt hen ook nog. Over hun radioverbindingen waarschuwen de Duitsers Londen tegen Dourlein en Ubbink. Dat zouden collaborateurs zijn, die door de Duitsers zijn vrij gelaten met de bedoeling in de Londense organisatie te infiltreren. Londen gelooft die mededeling, want als Ubbink en Dourlein na vele omzwervingen en tegenslagen eindelijk Engeland bereiken, worden ze onmiddellijk achter slot en grendel gezet, op beschuldiging van landverraad.
Uiteindelijk ontdekt Londen de waarheid en komen de twee vrij. De Duitsers merken dat de Engelsen zich niet langer bij de neus laten nemen en beëindigen het radioverkeer dat ze over 17 zenders met Londen hadden. De agenten worden op transport gezet. Zij zijn verder van geen belang meer. Een deel van hen komt om in een Poolse gevangenis. Het restant van de groep wordt afgeslacht tijdens een orgie van geweld door de SS-bewakers van het concentratiekamp Mauthausen. Zo vinden 54 agenten, die bereid waren zich in te zetten voor de bevrijding van hun vaderland, de dood.
Alleen Huib Lauwers en Trix Terwindt overleven hun gevangenschap.
Als hij terugkeert in zijn vaderland, wordt Lauwers aangezien als landverrader. Met veel moeite weet hij echter duidelijk te maken dat hem geen blaam treft, maar dat het 'Englandspiel' te wijten is aan fouten van Londen. Een eerherstel blijft achterwege, ook voor de 54 doden.
Slechts in het voormalige concentratiekamp Mauthausen is een gedenkplaat aangebracht, waarop de namen van een aantal van hen staan te lezen.
Het is een particulier initiatief. Maar in Nederland ontbreekt ieder spoor, ieder eerbetoon, iedere herinnering aan de 54 martelaren voor onze vrijheid.

Het monument, gemaakt door Titus Leeser, zal op 3 mei a.s. in Den Haag onthuld worden door H.M. de koningin en Z.K.H. prins Bernhard'.

U kunt blijk geven van Uw sympathie door een gift te storten op girorekening 41 98 044 t.n.v. Stichting Gedenkteken Slachtoffers Englandspiel te Maastricht.

J. v. H.

Herdenkingsboek:

Juliana, Sri Baginda Maharadja Jang Moelia.
(Juliana, koningin).

Met verhalen, foto's enz. van oud-Indischgasten "die iets Indisch in ons land doen".

Door omstandigheden is het uitkomen vertraagd. Graag onze excuses. Blijft U echter bestellen door ƒ 10,50 (incl. porti) over te maken? (Vermelden: H. boek). Opbrengst boek en Uw geldelijke bijdragen (vermelden: geschenk Kon. Juliana) zijn bestemd als geschenk voor H.M. Koningin Juliana 70 jaar, van oud-Indischgasten en tropenvrienden. Bekendmaking eindbedrag in april 1980. Doet U mee? Giro 481810 v. Stichting Nedincult A'dam.

DE GESCHIEDENIS VAN HR. MS. JACOB VAN HEEMSKERCK

door L. M. Kruik.

De Jacob van Heemskerck werd in 1938 gebouwd als flottieljeleider, en wel naar het model van haar zusterschip de Hr. Ms. Tromp, waarvan de bouw tweeënhalf jaar eerder, begin 1936, was aangevangen. Dit type vormde een compromis tussen twee dingen, enerzijds het grote moderne oorlogsvaartuig, waaraan in die tijd zo'n grote behoefte was, anderzijds de beperkte hoeveelheid geld die voor de bouw van schepen beschikbaar was. In de bouwplannen van de jaren vóór de Tweede Wereldoorlog, namelijk twee kruisers van 8.000 ton en vier torpedobootjagers van ruim 1600 ton, paste een flottieljeleider van ruim 3300 ton.
Dit werd Hr. Ms. Tromp, met de bouw waarvan op 17 januari 1936 werd begonnen.
Nog vóór dat deze gereed was, viel reeds het besluit een tweede flottieljeleider te laten bouwen, hetgeen de Hr. Ms. Jacob van Heemskerck zou gaan worden.
Beide schepen, die een grote snelheid konden ontwikkelen en waren bewapend met drie dubbeltorens van 15 centimeter, waren in feite kleine kruisers. Het voorstel tot de bouw van dergelijke typen vaartuigen zou in onze volksvertegenwoordiging nooit het fiat hebben gekregen. Mede daarom werd de benaming 'flottieljeleider' aangehouden. Dit klonk blijkbaar niet zo duur als het woord 'kruiser'! Deze politiek werd ook in Engeland rond de jaren zestig toegepast door de County-klasse, in feite lichte kruisers met een waterverplaatsing van 6200 ton en een zware bewapening, aan te kondigen als 'onderzeebootjagers'.
De Jacob van Heemskerck werd op vrijdag 21 oktober 1938 bij de Nederlandse Scheepsbouw Maatschappij in Amsterdam als bouwnummer 274 op stapel gezet.

De datum 31 oktober, die in vele bronnen staat aangegeven, is onjuist. Vanwege de oorlogsdreiging werd de bouw sterk versneld, zodat op 16 september 1939 de tewaterlating kon plaatsvinden. Toen de Duitsers in mei 1949 ons land binnenvielen, was het schip nog lang niet gereed. Het had toen alleen nog maar een week gemeerd liggend met de machines proefgedraaid. Op 10 mei 1940 kwamen er enige Hispano-mitrailleurs aan boord, die aanvankelijk bestemd waren voor de in Schiedam in aanbouw zijnde torpedomotorboten
Op 10 mei 1940 om half zeven 's avonds stelde de eerste officier, luitenant ter zee der eerste klasse, Jhr. A. van Foreest, bij afwezigheid van de commandant het schip vervroegd in dienst. Met de kernbemanning week het toen uit naar Engeland. De reis verliep niet zonder problemen; het schip had immers nog niet eerder gevaren. Verder was er te weinig machinekamerpersoneel aan boord. Organiek was hier 99 man nodig, onder wie vijf officieren. Buiten deze officieren waren er slechts achttien man machinekamerpersoneel aanwezig. In plaats van een voor de navigatie zo noodzakelijke girokompas was er aan boord alleen maar een sloepkompas.
Na om half negen 's avonds uit Amsterdam vertrokken te zijn, bereikte het schip de volgende dag, 11 mei, de monding van de Theems. Van hier voer het de dag daarop naar Portsmouth, waar het op 13 mei arriveerde en de dieptebommen met hun lanceerinrichtingen van Hr. Ms. G 13 en G 15, twee ouderwetse torpedoboten, die ook naar Engeland waren uitgeweken, overnam. Op 18 mei bezocht koningin Wilhelmina het schip. Een week later vertrok het naar Falmouth en kwam op 26 mei aan in Milford Haven. Begin juli escorteerde het Hr. Ms. kruiser Sumatra, die prinses Juliana met Beatrix en Irene naar Canada bracht.
De 'Jacob van Heemskerck' was nog geen volwaardig schip. Er was nog geen vuurleiding aan boord en de kanonnen hadden zelfs nog nooit geschoten. Er waren nog geen proefvaarten gemaakt en, omdat het schip nog geen girokompas had, moest er nog steeds op het sloepkompas genavigeerd worden. Het schip was echter wel al gedemagnetiseerd. Men ging er van uit dat de vijand van deze feiten niet op de hoogte was en zich wel voor twee snel varende kruisers in acht zou nemen. Op 11 juni konden de prinses en haar beide kinderen in Halifax veilig van boord gaan. Hier kreeg de 'Heemskerck' zijn girokompas, waarna het eind juni weer terugvoer naar Engeland. Via Falmouth arriveerde het schip op 4 juli in Portsmouth, waar de afbouw begon. Daar een vuurleiding voor de oorspronkelijke 15 centimeter kanonnen in Engeland niet te leveren was, werd het vaartuig verbouwd tot luchtafweerkruiser. Het schip kreeg een bewapening van vijf dubbeltorens van 10,2 centimeter, verder vier vierloops 40 millimeter pompon en zes Hispano-mitrailleurs van 20 millimeter. Tevens werd er radar aangebracht.
De Nederlandse koopvaardijschepen Polydorus en Singkep brachten het 15 centimeter geschut naar Nederlands-Indië, waar het KNIL deze drie dubbeltorens op het kustfort Modoen op Madoera liet plaatsen. In maart 1942 werden deze kanonnen zonder te zijn gebruikt vernietigd.
Tijdens haar verblijf in Portsmouth viel de 'Jacob van Heemskerck' twee maal de eer te beurt de Engelse premier Churchill aan boord te mogen ontvangen, namelijk in juli 1940 en op 31 januari 1941. Gedurende de verbouwing bleef alleen de kernbemanning op het schip. De rest was ondergebracht op het logementschip Batavier II en na 9 oktober op de 'Mecklenburg'.
Op 7 januari 1941 kwam de voltallige bemanning weer aan boord.

Ongeveer een maand later verliet het schip de werf, vertrok op 17 februari uit Portsmouth en kwam drie dagen later in de vlootbasis Scapa Flow aan om te oefenen en voor het opwerken. Op 25 maart voer het naar de Clyde, vanwaar het deelnam aan een convooi-escorte naar IJsland. Van deze tocht keerde het op 8 april terug. Na vanaf half april enige maanden veelal vanuit Belfast en Milford Haven escortediensten te hebben uitgevoerd in de Ierse Zee vertrok de 'Heemskerck' op 25 juni naar de wateren bezuiden IJsland. Gedurende de maand september kreeg het schip op de Werf Harland en Wolff in Belfast een onderhoudsbeurt.
In de maanden oktober tot en met december verrichtte het weer escortediensten in de Ierse Zee, waarna op 28 december een begin werd gemaakt met enkele reparatiewerkzaamheden, die in Belfast werden verricht. Hier bracht prins Bernhard een bezoek aan het schip.
Op 12 januari 1942 vertrok de 'Jacob van Heemskerck' in een convooi naar Nederlands-Indië. In dit convooi voer ook Hr. Ms. Colombia. Dit was het moderne in 1930 gebouwde motor-passagiersschip van de KNSM, dat in 1941 te Dundee was verbouwd tot moederschip voor onderzeeboten. Aan een dergelijk schip bestond in Nederlands-Indië grote behoefte. De reis ging via de Azoren en Freetown naar Simonstown, waar opgelopen stormschade werd gerepareerd. De 'Heemskerck' had onder andere enige scheuren in het dek opgelopen. Van hier ging de tocht verder via Durban, Colombo en Trincomalee richting Nederlands-Indië.
De schepen bevonden zich al in de buurt van Java, toen op 28 februari het bevel binnenkwam terug te keren naar Colombo vanwege de Japanse invasie. In de nacht van 28 op 29 februari had de 'Heemskerck' ten zuiden van de Straat Soenda een zware luchtaanval te doorstaan.
Op 30 maart voegde het schip zich op zee bij de Britse Eastern Fleet, waarbij het in het begin van die maand was ingedeeld. Op 4, 5 en 8 april nam het deel aan acties bij Adoe Atol.
Na een verblijf van een week in Bombay, 13 - 20 april, vertrok het voor reparatie aan het roer naar Simonstown, een werk dat tot 27 juni duurde. Hierna ondernam het nog enige escortereizen in de wateren rondom Zuid-Afrika. Na een reis naar Kilindini, Kenya, begin juli zette de 'Jacob van Heemskerck' op de twintigste van die maand koers naar Colombo, waar het tien dagen later arriveerde. Op 10 augustus keerde het schip weer naar Kenya terug om daar deel te nemen aan oefeningen met de Eastern Fleet. Met onder andere de Hr. Ms. Van Galen en Hr. Ms. Tjerk Hiddes was het betrokken bij een landingsactie op Majoenga, een eiland ten noordwesten van Madagascar op 9 september. Twee dagen later verlegden de schepen de koers naar Oost-Madagascar. Op 18 september verleende de 'Jacob van Heemskerck' steun aan een landing aldaar. Na deze actie wat het hoog tijd de 'Jacob' wat onderhoud te geven. In Kilindini werden de ketels schoongemaakt en nadat dit karwei geklaard was, vertrokken de Jacob van Heemskerck, de Van Galen en de Tjerk Hiddes naar Fremantle.
Daar werd het schip ingedeeld in het Australisch Eskader en moest het wederom escortediensten verrichten. Op 28 november 1942 werd de Duitse blokkadebreker Ramses II onderschept.
Na een salvo voor de boeg bracht de bemanning het schip tot zinken.
Eind december 1942 kwam ook het zusterschip van de 'Jacob van Heemskerck', Hr. Ms. Tromp, te Fremantle aan. Het personeel van beide schepen nam op 22 januari 1943 deel aan een parade te Fremantle ter gelegenheid van de geboorte van prinses Margriet op 19 januari. Ook de afdelingen van de Tjerk Hiddes en de Van Galen waren van de partij. Ook werd van de omstandigheid dat de Tromp en de Heemskerck beide in de Australische wateren waren, gebruik gemaakt de schepen samen enige oefeningen te laten houden.

De Heemskerck maakte half februari 1943 een escortereis met onder andere de Van Galen en de Tjerk Hiddes naar Melbourne en Sydney. Na aankomst te Sydney op 27 februari ging het schip in dok. Hier werd een Asdic installatie, d. w. z. een apparaat, dat geluidsgolven uitzendt en na eventuele weerkaatsing door bijvoorbeeld een onderzeeboot weer opvangt, ingebouwd en de dieptebomsinstallatie uitgebreid. Tevens kreeg de Jacob nieuwe 20 milimeter mitrailleurs en een verbeterde radar. Het schip was half april gereed, waarna proeftochten nabij Melbourne volgden. Hierna ging het weer naar Fremantle. De Jacob van Heemskerck escorteerde het Nederlandse troepentransportschip Nieuw Amsterdam naar Nieuw Zeeland, maakte escortereizen en fungeerde enige tijd als luchtafweerschip in de Exmouth Golf in West Australië.

Op 14 december 1943 verliet het schip de Australische wateren. Het was hoog tijd, dat het voor groot onderhoud naar Engeland zou gaan, maar een schip van dit soort was voorlopig nog hard nodig in de Middellandse Zee. De Jacob van Heemskerck maakte de reis via Colombo en het Suezkanaal en kwam op 7 januari 1944 te Malta aan. Via Algiers kwam het op 16 januari aan te Gibraltar, welke plaats gedurende vijf maanden haar basis zou blijven.

Tijdens een luchtaanval op een convooi op 20 april tussen Mallorca en Algiers, werden op de Asdic torpedo's waargenomen, die maar net ontweken konden worden. Op 9 juni ging het schip door naar Engeland, waar het van 14 juni tot februari 1945 in Liverpool een onderhoudsbeurt onderging.

Meer dan vier jaar had Hr. Ms. Jacob van Heemskerck snel, veilig en goed schietend en zeer actief aan de strijd deelgenomen zonder schade op te lopen.

Als eerste oorlogsschip arriveerde het na de bevrijding in Amsterdam en wel op 26 juni.

In september 1945 vertrok de Jacob van Heemskerck naar Nederlands-Indië voor patrouilledienst. Het was in maart 1946 met Hr. Ms. Van Kinsbergen actief betrokken bij de landing op Lombok en ging juli 1946 weer terug naar Nederland, waar het op 29 augustus 1946 arriveerde. In oktober 1946 maakte de luchtafweerkruiser ter gelegenheid van het bezoek van Koningin Wilhelmina aan Antwerpen een vlagvertoonreis naar deze stad.

In dezelfde maand werd de Heemskerck aangewezen tot artillerie-instructieschip en op 24 juni 1947 als zodanig in dienst gesteld.

In september 1947 werd een oefenreis naar Noorwegen gemaakt, waarna in oktober een oefening met Britse en Noorse schepen volgde.

Op 1 oktober van het jaar daarop droeg de Bevelhebber der Zeestrijdkrachten luitenant-admiraal C. E. L. Helfrich aan boord zijn functie over aan vice-admiraal Jhr. E. J. van Holte, die van de indienststelling tot 30 april 1943 haar commandant van dit schip geweest was.

Van 2 januari tot 4 mei 1950 was de Jacob van Heemskerck vlaggeschip van het Smaldeel Nederlandse Antillen en maakte een reis naar de West met Hr. Ms. Karel Doorman en Hr. Ms. Johan Maurits. Smaldeelcommandant was schout bij nacht J. J. L. Willinge.

Na eind mei 1950 deel te hebben genomen aan de NAVO oefening Activity in de Golf van Biscaje, maakte het van 13 tot 25 november met het koninklijk paar een reis voor een officieel staatsbezoek naar Engeland. De Jacob van Heemskerck was hiertoe in Smaldeel 4 verenigd met Hr. Ms. Tjerk Hiddes en Hr. Ms. Marnix.

Op 12 maart 1951 werd het schip te Vlissingen hoofdkwartier van de Commandant Maritieme Middelen Vlissingen en in september van dat jaar ook logementschip voor de matrozenopleiding aldaar. Op 1 oktober 1954 werd de Jacob van Heemskerck uit de operatieve sterkte afgevoerd.
Prinses Beatrix bracht op 5 september 1955 een bezoek aan boord van Hr. Ms. Jacob van Heemskerck te Vlissingen. Dit was haar eerste officiële bezoek aan de Koninklijke Marine.
In juli 1957 werd het schip ontwapend, waarna het van eind september 1957 tot juli 1958 fungeerde als logementschip voor de bemanning van Hr. Ms. Karel Doorman te Schiedam, gedurende de tijd, dat deze verbouwd werd. Daarna diende het nog als logementschip voor de Dienst Conservatie te Den Helder.
Op 22 juni 1963 kwam het schip opnieuw te Vlissingen te liggen, waar het op 23 juni Hr. Ms. Flores afloste als wachtschip aldaar.
Hierna kwam het einde van de Heemskerck. Op 20 november 1969 werd het schip uit dienst gesteld, en op 27 februari 1970 uit de sterkte afgevoerd. De dienst der Domeinen verkocht het op 23 juni 1970 aan Van Castricum & Co. N.V., te Rotterdam voor de prijs van f 696.700,--, waarna zij eind juli 1970 naar Alicante werd gesleept voor de sloop.

BIJLAGEN

Enige data die het bovenstaande completeren.

1.

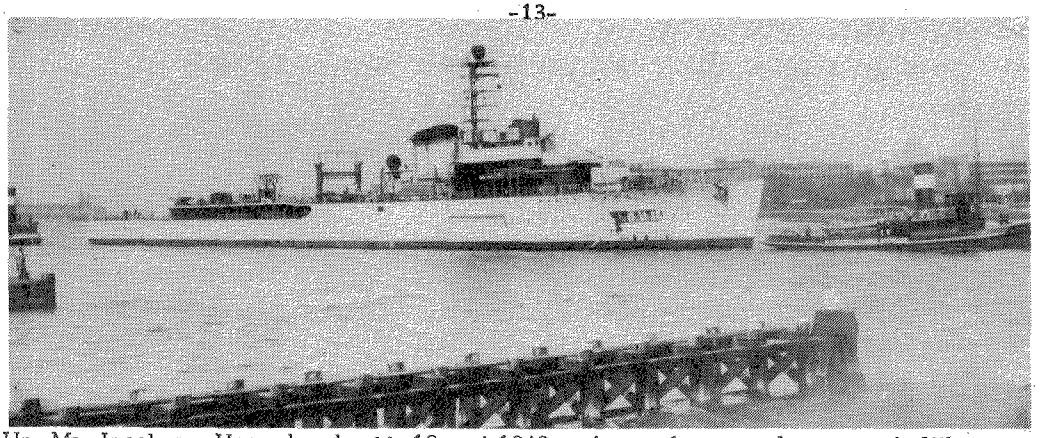
25 mei	1940	vertrek uit Portsmouth naar Falmouth.
2 juni	1940	vertrek uit Milford Haven.
25 juni	1940	vertrek uit Halifax.
2 juli	1940	aankomst te Falmouth.
10 juli	1940	begin van de afbouw te Portsmouth.
2 februari	1941	vertrek van de werf te Portsmouth.
20 februari	1941	aankomst te Scapa Flow.
29 maart	1941	vertrek vanaf de Clyde
2 september	1941	begin onderhoudsperiode.
7 januari	1942	bezoek Prins Bernhard.
25 januari	1942	aankomst te Freetown.
26 januari	1942	vertrek uit Freetown.
21 februari	1942	aankomst te Colombo.
6 maart	1942	te Colombo ingedeeld bij de Britse Eastern Fleet.
4 juli	1942	vertrek uit Kaapstad.
30 juli	1942	aankomst te Colombo.
6 september	1942	vertrek uit Kilindini.
11 september	1942	koers naar Oost Madagascar.
25 oktober	1942	aankomst te Fremantle.
9 januari	1944	te Algiers.
27 maart	1946	landing op Lombok.
22 juli	1946	vertrek naar Nederland.

2. De naamseinen van het schip.

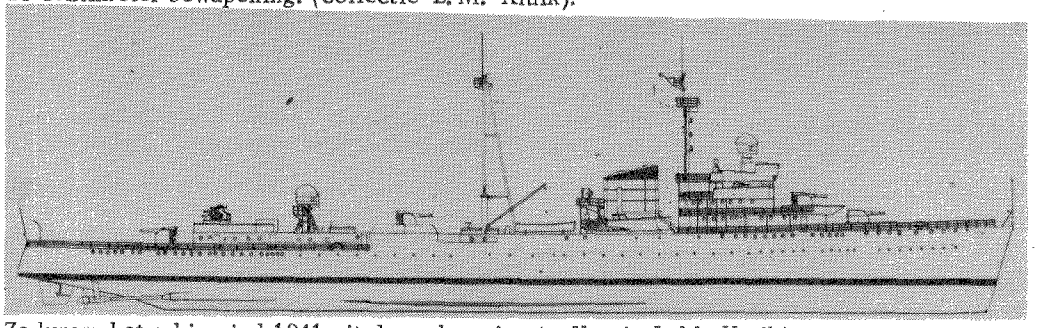
D 20 - KL 1 vanaf 15-06-1946 - KV 1 vanaf 21-01-1947 -
C 803 vanaf oktober 1950 - A 879 vanaf 15-01-1955.

3. Enige technische gegevens van het schip:
Lengte 131, 95 m., lengte tussen de loodlijnen 129, 85 m.
Breedte 12, 43 m.
grootste diepgang 5, 1 m.
De waterverplaatsing bedroeg aanvankelijk 4150 ton, in 1957 gewijzigd in 3350 ton.
Het schip beschikte voor de voortstuwing over twee schroeven, aangedreven door twee Werkspoor-Parson turbines, goed voor een snelheid van 32 knopen, maximaal 35 knopen in haar goede jaren!
De bemanning varieerde: aanvankelijk 309 en van 1946 tot het einde 376 tot 464 koppen.
De bewapening was ook nogal aan veranderingen onderhevig.
Aanvankelijk was het schip bewapend met:
3 dubbeltorens van 15 cm + 4 dubbelloops 40 mm + 2 dubbelloops 12, 7 mm + 6 torpedokanons van 53 cm. waarvoor twaalf torpedo's aan boord konden worden meegenomen.
Tevens was er plaats en waren middelen aanwezig om een watervliegtuig aan boord te nemen en te water te zetten.
In 1941 werd de bewapening als volgt gewijzigd:
5 dubbeltorens van 10, 2 cm., 4 dubbelloops 40 mm., 4 dubbelloops 20 mm. en dieptebommen, zoals we gezien hebben afkomstig van de G 13 en G 15.
In maart 1943 werd de dieptebominstallatie uitgebreid.
In 1952 werd de bewapening als volgt:
5 dubbeltorens van 10, 2 cm., 4 dubbelloops van 40 mm en 2 dubbelloops van 20 mm.
Na1957 was de Jacob van Heemskerck onbewapend. Het schip was nog gepantserd; de dikte van de pantsering was als volgt:
Gordelpantser midscheeps 15 mm., dekken 25 en 15 mm., Torens 25, 15 en 10 mm., Munitiekokers 25 en 15 mm., langsschotten 30 en 20 mm.

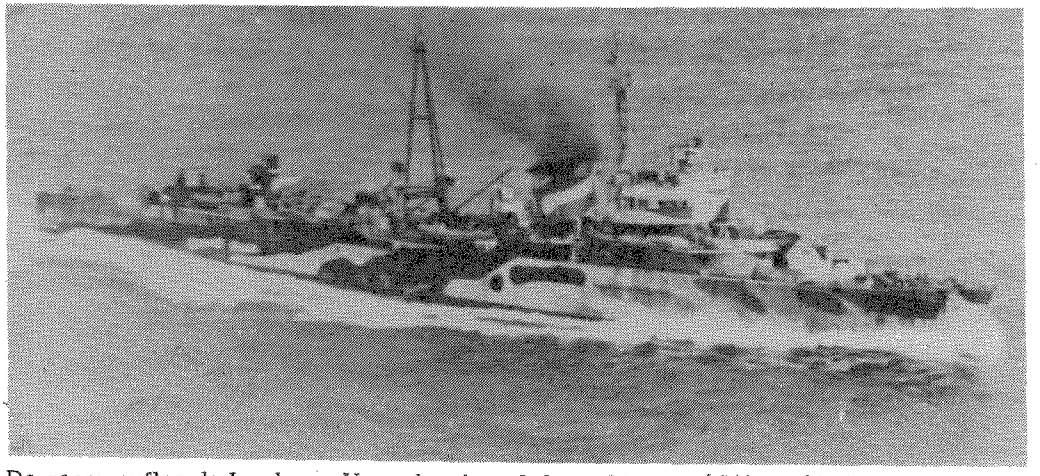
Geraadpleegde bronnen en literatuur:
Jaarboekje der Koninklijke Marine.
Jane's Fighting Ships
Jaargangen: 'Alle Hens', 'Onze Vloot', 'Ons Zeewezen'.
Algemeen Marine-Vademecum 1951.
A. J. Vermeulen, De Schepen van de Koninklijke marine en die der gouvernementsmarine 1814-1962.
A. Kroese, - Neerlands Zeemacht in oorlog.
K. W. C. Bezemer, - Zij vochten op de zeven zeeën.
H. G. Franks, - Lauweren op de Wereldzeeën.
A. Chambon, - Onze Marine.
L. L. van Münching, - Schepen van de Koninklijke marine in de tweede wereldoorlog.
Verzameling documentatie Koninklijke marine van L. M. Kruik.

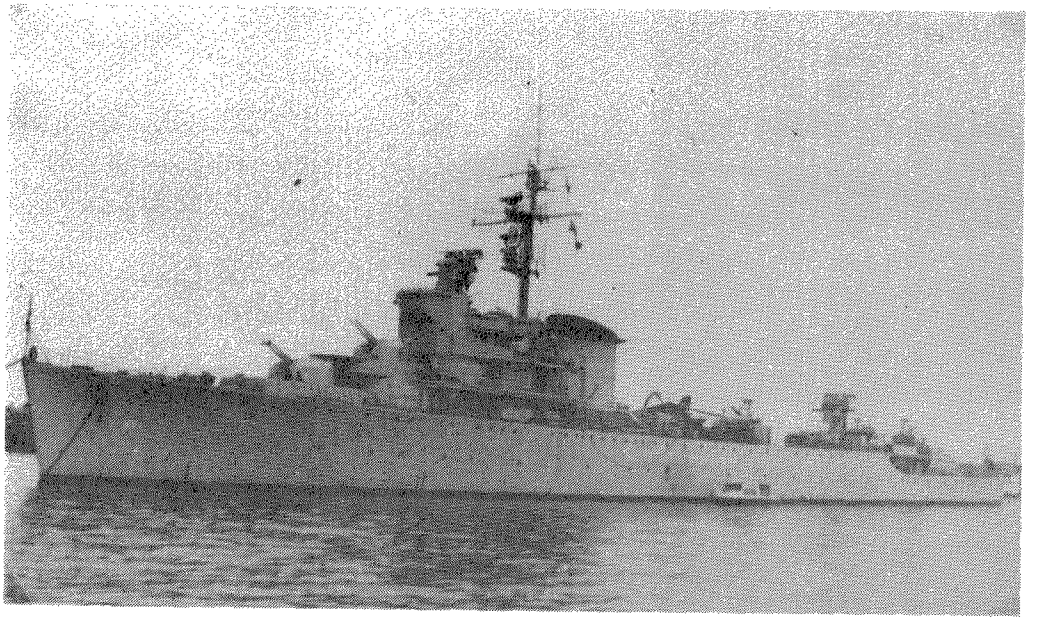
Hr. Ms. Jacob van Heemskerck vóór 10 mei 1940 te Amsterdam met de oorspronkelijke 15 centimeter bewapening. (collectie L. M. Kruik).

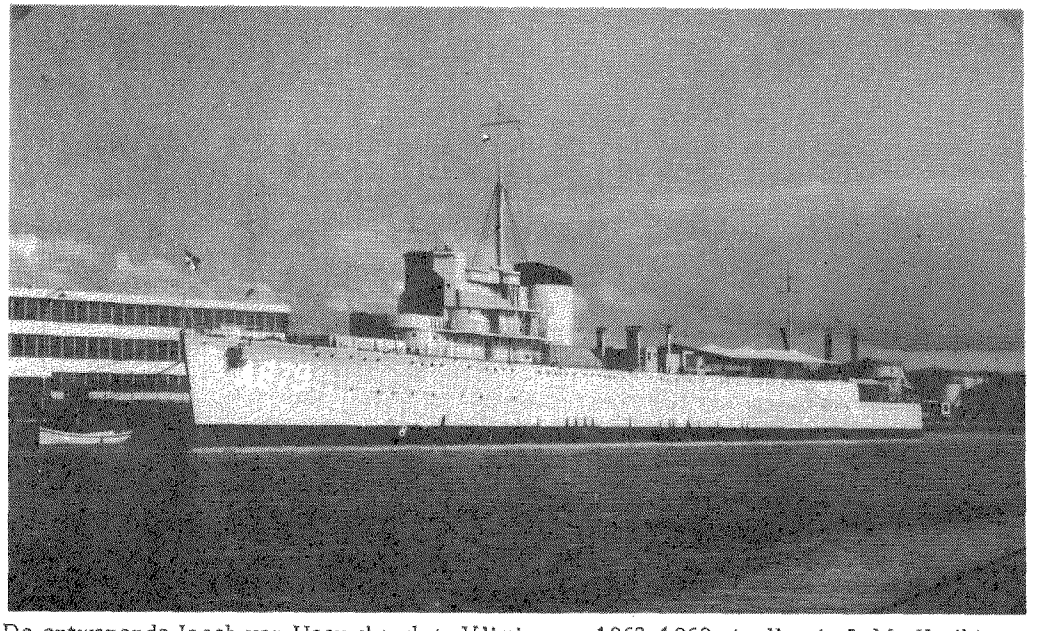
Zo kwam het schip eind 1941 uit de verbouwing.(collectie L. M. Kruik).

De gecamoufleerde Jacob van Heemskerck zoals het schip van 1941 tot 1944 voer. (collectie L. M. Kruik).

Met het naamsein K V 1 tussen januari 1947 en october 1950.(collectie L. M. Kruik).

De ontwapende Jacob van Heemskerck te Vlissingen, 1963-1969. (collectie L. M. Kruik).

HERINNERINGEN AAN BORNEO (I)

door A.F. Lancker.

It is a poor land that has no historic places, no spot to which the finger of pride may point and say 'there a great man lived or died', or
'ther a memorable deed was done'.

Aan deze woorden van de mij onbekende samensteller van een brochure, over het Fort Brimstone Hill op het Britse Westindische eiland St. Kitts, moest ik denken toen ik besloot iets te gaan schrijven over onze versterkingen op Borneo.
In veler ogen was Borneo het achtergebleven gebied van de grote Soenda-eilanden.
En dat ondanks zijn grootte; het deel dat indertijd tot Nederlands Indië behoorde was zeventien maal ons land groot, de rest, onder bescherming van de Engelse vlag, vijf maal.
Mijn vader had twee jaren tropen-ervaring op Magelan (Midden Java) achter de rug toen hij werd overgeplaatst naar Bandjermasin en ik als jochie van vijf mede de eerste schreden op dit dit eiland zette.
Veel kan ik mij er niet van herrinneren, alleen enkele fragmenten.
Papa was altijd in uniform, óf groen óf in het wit met de zwarte kepi.
Zelfs met kerstmis in de kerk was hij in uniform. Ik herinner mij nog de fabriek van de ANIEM (Algemeene Ned. Indische Electriciteitsmaatschappij), het apen-eiland, de kleuterschool met de juf die ons, mogelijk op haar verjaardag, eens had getracteerd op een sneetje echt wit brood met een kwak jam er op. Tjonge, wat was dat heerlijk!
Ons dagelijks brood van de Chinees of van de Arabier was grauw. Veel later heb ik mij bedacht dat de juf van Java, of wellicht uit Holland, een paar pakjes patentbloem had laten overkomen en misschien zelf hiervan het brood had gebakken.
Bandjermasin had geen waterleiding, maar in de droge tijd, als de regentonnen dreigden leeg te geraken, dirigeerde de genie stalen prauwen de rivier op tot voorbij de vloedgrens en daar werden de vaartuigen met zoet water gevuld ten behoeve van 'het militair' in casu het garnizoen en de woningen der officieren en onder-officieren.
'Het civiel' moest het waterprobleem maar zelf oplossen!
Pa kreeg een patrouille-opdracht en verdween geruisloos voor drie maanden in de rimboe. Geen hond die met zijn oog knipperde.
De patrouille kwam terug met de huid van een reuzenslang; helaas bleek hij niet meer geschikt om te worden gelooid. Het Indische Leger stond voor niets, maar om midden in de rimboe met de klewang-pandjang een huid te looien, dát was toch wel te veel gevergd!
Weg huid, weg extraatje voor Kromo-serdadoe (Jan-soldaat).
In 1928 werd Pa voor de tweede keer gedetacheerd bij het Indische Leger en na bijna twee jaren op Gombong (Midden-Java) te hebben gezeten, volgde in 1930 overplaatsing naar Pontianak. De officierswoningen lagen aan de Laan du Bus, de tangsi was het voormalig Fort du Bus. Zwart geteerde houten gebouwen. Bij de wacht waren twee kanonnen ingegraven. De gracht was er nog. Ook in Pontianak geen waterleiding, maar 1931 bouwde de genie in de achtertuin een betonnen tank; een novum, want zelfs na die tijd werden er voor 'het Civiel' nog houten regentonnen gemaakt.

Ook hadden de militaire huizen een eigen 'waterleiding': achter het kleinste kamertje, aan het eind van de overloop, stond op een stelling een 200-liter-drum.
En elke dag kwamen er een paar strappans (dwang-arbeiders) onder hoede van een soldaat de drum met de handpomp vullen met water uit de slokkan (brede sloot, grachtje) welke achter de woningen liep. Zo werd de stortbak gevuld!
Eén van deze strappans was het werk kennelijk beu, want hij verdween zonder de Gouverneur-Generaal te bedanken voor de genoten gastvrijheid. Wel was hij op een nacht een onderofficiers woning binnengedrongen en had daar, vermoedelijk door honger gedreven, een hap gedaan in een namaakvrucht. Later zou hij zich hebben gerealiseerd dat hij hiermede een 'prent' zou hebben achtergelaten, en om dit spoor uit te wissen is hij naar een Chinese toekang-gigit (tand-techniker) gegaan om zijn tanden van goud te laten voorzien.
In ieder geval werd hij gesnapt toen hij in de stoel zat . . . !
Nu mocht je in die tijd als strappan niet straffeloos weglopen; bovendien was het niet toegestaan om ongenood een woning binnen te dringen, zeker geen woning van 'het militiar'.
En dus kreeg hij zijn straf toegemeten door (vermoedelijk) de Garnizoenscommandant.
De luitenants moesten om beurten er op toe zien dat alles volgens de regels verliep.
De geëigende straf was een dracht rottanslagen op de billen. Maar eerst werden er kussentjes om de lendenen gebonden om te voorkomen dat bij een onverhoopte missslag tere delen werden geraakt. Als na een week de beurs geslagen billen waren geheeld dan werd de tweede dracht toegediend. Ik weet niet meer hoe lang de bewuste strappan met rauw geslagen billen heeft moeten lopen, maar ik heb altijd een nare smaak aan dit voorval overgehouden.
Het feit dat ik toen al hoorde dat de veroordeelde als djahat (gevaarlijk) bekend stond heeft hieraan niets kunnen veranderen.
De ANIEM was er natuurlijk ook, zij het dat er alleen stroom werd geleverd tussen zonsondergang en zonsopgang. De leidingen hingen bovengronds en bij elke flinke regenbui was het mis: geen stroom! Hierop was men ingesteld, want in welhaast elk vertrek was een lampoe templek (olie-lampje) als noodverlichting. Een uur of wat ná de regenbui, en het electrisch licht floepte weer aan, hetgeen altijd en overal gepaard ging met een langerekt: Hàáá . .'
Ik heb in Pontianak nog de grote brand meegemaakt die zelfs de Nederlandse pers heeft gehaald. Het Chinese kamp stond in lichterlaaie. Er was geen houden aan, het vuur vrat zich met grote snelheid door de houten panden.
Onze toekang spatoe pikolde een in grote haast verzamelde hoop schoenen en Ma - Pa was op patrouille - gaf hem gelegenheid deze op te slaan in één van onze goedangs.
De officierswoningen waren van ijzerhout, en dat brandt niet zo gemakkelijk. Bovendien was ons huis het vijfde in de rij en het verst verwijderd van het kamp! Zijn restantje handelsgoed was veilig. Blusmiddelen waren er practisch niet.
Zelfs als kind hebben wij gelachen om de assistentie van 'het Militiar'.
De genie bleek nog te beschikken over een overjarige Jan van der Heyden werkend met ellebogenstoom (twee man aan de pomp); zowaar er sijpelde wel eens water uit de straalpijp.
Nadat de brand was uitgewoed kwam het besluit de nieuwe pasar te doen herbouwen in beton. Dat heb ik niet meer meegemaakt.

Een jaar later zaten wij in Singkawang, 140 km ten Noorden van Pontianak.
Hier was een moderne tangsi: betonnen vloeren, ik meen zelfs betegeld in de chambrées, muren van bepleisterd metal-deployé. Het gehele terrein was afgezet met de voor tangsi's karakteristique kawat doeri (prikkeldraad). Singkawang had dát voor op Bandjermasin en Pontianak dat er waterleiding was; natuurlijk, ook de ANIEM was er.
Patrouilles werden altijd te voet gedaan, ook op de kunstwegen waarop autoverkeer mogelijk was. Ik had schoolvakantie toen het bericht binnenkwam dat Pa van Patrouille huiswaarts zou keren en in Pakmonteo zou bivakkeren. Pakmonteo, een Chinese dorpsgemeenschap, lag circa 30 kilometer ten Oosten van Singkawang, aan de kunstweg naar Bangkajang. Ik sprong op de fiets en peddelde in enige uren naar Pakmonteo, waar de patrouille makkelijk te vinden was. Die nacht sliep ik met de brigade op een tentzeiltje op de grond, Pa lag prinsheerlijk op een veldbed! Een strappan was de volgende ochtend de gelukkige die mijn fiets mocht gebruiken, en daarop de barang van de troep kon binden. Het bospad naar Montrado, het doel voor die dag, was zéér goed begaanbaar. Ik kan mij tenminste niet herinneren dat ik moeite moest doen om de brigade bij de houden.
Even voordat wij Montrado zouden binnen marcheren, stak Pa twee vingers op en de troep, tot dusver in eendengang lopend, vormde zich in twee gelederen. Zo had ik een 'stil commando' geleerd! In Montrado, waar alleen maar Chinezen wonen en Pa namens 'het civiel' enige belastingzaken moest zien te 'regelen' kreeg hij een in een meertje (voormalige goudmijn?) staand prieeltje als onderdak toegewezen. De brigade sloeg het bivak op vlak bij de loopbrug naar het prieeltje. Nog haarscherp zie ik het beeld voor mij: Pa met zijn 1 meter 90 twee koppen hoog uittorend boven het hoofd van de ongemakkelijk kijkende kapitein-chinees, die een biertje aanbood, dat door Pa met een verontschuldigend lijkend hoofd schudden werd afgewezen. Bij belastingzaken geen drank, zelfs geen bier!
De strappan, die voor Pa en mij kookte, heette eigenlijk anders maar werd Bavaria genoemd. Dat gaf Pa altijd een fris idee als hij gekookt modderwater moest drinken bij gebrek aan beter. Bavaria had een goedig gezicht, en ik kon mij maar moeilijk voorstellen dat hij een moordenaar was. Hij zou wel betrokken zijn geweest bij één of andere vrouwen-perkara en toen zijn rivaal hebben neergestoken. Maar als twaalfjarige jongen had je daar nog geen verstand van. Je had geleerd dat je in het bijzijn van een dame niet mocht praten over haar 3 B's: bed, bad en benen; aan haar andere 3 B's: buik, buste en billen mocht je niet eens denken! Tja, die militiare jeugd van toen . . . . .
Anderdaags marcheerden wij af en kwamen tegen de middag in Singkawang aan. Maar ik had twee dagen 'patrouille ervaring' opgedaan en dat zullen niet veel twaalfjarigen van toen mij hebben kunnen nazeggen!

Het lot bracht mij ná de oorlog, in 1948, weer in Pontianak. De tangsi en de officierswoningen aan de Laan du Bus lagen er nog onbeschadigd bij. In ons huis woonde nu de luitenant-tandarts Soeters, die later in Soerabaja ook mijn tandarts zou worden. Ik mocht het hele huis zien.
Er was niets veranderd, de betonnen tank stond er nog; alleen de stalen bak onder op het betonnen neuten staande huis, dienende tot opvang van regenwater, was weg. Het Chinese kamp, tja, dat lag aan puin, bestookt geweest door Japanse vliegtuigen in 1942.
Daar kon geen beton tegen op.

Ik ontmoette weer moeder-overste Alena en de legendarische Jan van Nassau uit Andjoengan. Op die momenten schrompelden zestien jaren ineen tot enkele minuten. . . . .
In november 1948 werd ik belast met het openen van een immigratiekantoor in Singkawang. Het lot dreef mij weêr terug naar mijn jeugdjaren. Wat mijn officiële werkzaamheden betrof had ik niet veel te doen, maar met oogluikende toestemming van Batavia bemoeide ik mij wel met zaken die eigenlijk alleen 'het militair' de politie en de douane aangingen.
Ik had contacten gelegd met mijn Engelse collega in Kuching, bracht toen eens geruisloos een door de Serawak-autoriteiten gezochte politiekeling, die bij ons zat ondergedoken, binnendoor naar Bau waar hij weer keurig werd opgesloten.
Uit deze contacten kwam een contact tot stand tussen de Serawak Constabularly en de PMC van Singkawang. Maar deze, kapitein Fuchter, mocht de grens niet over.
De ontmoeting werd toen gehouden in of liever op een plek aan de grens met de naam Pangkalan-atjang. Deze naam was even legendarisch in West-Borneo als de Khyberpas in India! Ik ben er een paar maal geweest, eens met een patrouille, en een keer toen ik langs een andere weg naar Kuching wilde. Maar je ziet er slechts rimboe. Alleen een grote kei duidde de grens aan.
Aan de rimboe en aan de relaties met andere autoriteiten op Borneo bewaar ik de aangenaamste herinneringen. Je was als boedjang (vrijgezel) niet 'huisgebonden', dus het stak niet op een uur of een dag. Ik liep de laatste, onder Nederlands commando staande, patrouille mee naar het Songkongse, maakte patrouille-vaarten mee van de douane en de Gouvernements Marine, kreeg zelf eens een Higgingsboat van de G.M. ter beschikking plus een sergeant en een handvol soldaten om mij te vergezellen naar de westkust van het schiereiland Datoe met gelijknamige kaap, omdat ik daar een ontmoeting zou hebben met een officier van de Serawak Constabularlu.
En bij dit trekken en gaan kon het niet uitblijven of ik stuitte op reminicenties aan ons militair verleden. Want die waren er!
In het Sonkongse was het graf van een sergeant die daar in 1916 was gesneuveld.
In Montrado fotografeerde ik het monument, aldaar opgericht ter herinnering aan onze gevallenen in vier krijgsgebeurtenissen, en last but not least werd er te Pemangkat op initiatief van de hoofdinspecteur van politie het oude pad naar de top van de Peniboengan weer open gekapt. Op die top lag het graf van de luitenant-kolonel J.F. Sorg, in 1850 aan bekomen verwondingen overleden. Te zijner nagedachtenis was er een gedenksteen opgericht, dat in 1949 er nog redelijk goed uitzag. Verder zag ik nog de naam van luitenant Windsheim, op de achterzijde van de steen, en op enige afstand van de steen een ijzerhouten kruis met de namen van 'minderen'. Ik stond alleen op dat eenzame plekje, waar 99 jaren tevoren in de omgeving een bittere strijd was gevoerd. En over enkele weken zou ons rood-wit-blauw worden neergehaald, voorgoed! Dan gaat er toch wel iets in je om.
Een maand later zat ik in Batavia, toen al omgedoopt in Djakarta. Door tussenkomst van bevriende officieren gelukte het mij nog de militiare bibliotheek in Bandoeng enige boeken te lenen waarin de strijd om Pemangkat beschreven stond. Eerst toen kwam ik te weten dat er ook een fort op de heuvel had gestaan! En ik had er niets van gezien! Waarschijnlijk waren de wallen geslecht en zo niet, dan had de tropische wildgroei er toch wel voor gezorgd dat je deze op enkele meters afstand niet meer zou kunnen zien.

Het graf van luitenant-kolonel J.F. Sorg op de Peniboengan.
(foto sectie krijgsgeschiedenis, collectie A.F. Lancker).

Vele jaren later, ik was toen al lang en breed terug in Nederland, kreeg ik een plattegrondje van Pemangkat in handen, waarschijnlijk uit 1887.
En daarop zag ik staan: het kerkhof en op luttele meters afstand de omtrek van het voormalig Fort Sorg!

(wordt vervolgd).

GEPANTSERDE PERSONEELSVOERTUIGEN

door M. C. van der Hoog.

Heden ten dage gaat de ontwikkeling en produktie van gepantserde personeelsvoertuigen in een tempo dat nauwelijks door de mens bijgehouden kan worden.
Toch is het altijd interessant de ontwikkeling van die zaken waarvoor men belangstelling heeft, gade te slaan.
Het zij mij vergund in het bijzonder de aandacht te vestigen op de ontwikkeling in de vijftiger jaren van de Tartaruga 58 en de M 113. Uitvoerige technische gegevens zullen niet worden vermeld.

Oostenrijk

Saurer heeft de Tartaruga ontwikkeld uit een prototype dat door een voertuigbreedte van 2,3 meter en een rupsbandbreedte van 40 centimeter een hoog en daardoor ongunstig silhouet verkregen had. Aangezien de Tartaruga 58 2,5 meter breed is, is de totale hoogte aanzienlijk lager geworden.
Het voertuig is voorzien van een Saurer dieselmotor. De Saurervrachtwagens zijn met dezelfde motor uitgerust. Evenals de IKW jeep kunnen verschillende soorten brandstof gebruikt worden. De versnellingsbak is volledig gesynchroniseerd. De rupsbanden zijn van rubber.
De pantsering is gelijkwaardig aan de andere personeelsvoertuigen, terwijl als bewapening een mitrailleur of een kanon van klein kaliber ingebouwd kan worden.
Men kan zeggen dat de Tartaruga 58 zich kenmerkt door een zeer eenvoudige doch robuuste contructie, waarbij men alle overbrengingen volkomen mechanisch heeft uitgevoerd.
Met opzet is geen gebruik gemaakt van electrische, hydraulische of pneumatische organen.
Wat de onderdelen betreft maakt Saurer zoveel mogelijk gebruik van de componenten van de Saurer vrachtwagens.

De Verenigde Staten

De T 113, die vanwege het in productie gaan de M 113 werd genoemd, is een van rupsbanden voorzien voertuig dat gemaakt is om voortdurend in het terrein te opereren.
Het voertuig is in staat om een volledig uitgeruste infanteriegroep te vervoeren, waterhindernissen over te steken, door de lucht vervoerd door middel van een parachute neergelaten te worden.
De M 113 verving alle gepantserde personeelsvoertuigen bij de infanterie, cavalerie en artillerie. Voorts is het chassis bij het ontwerp van allerhande voertuigen gebruikt.
De M 113 is een grote verbetering ten opzichte van o.a. de M 75 en de M 59: o. a. een lager silhouet, door de lucht te vervoeren, kan gedropt worden en heeft grotere actieradius.

Voor de constructeur is een moeilijke opgave om met de eisen zoals grootte, bepantsering, motorprestatie en de middelen een personeelsvoertuig te construeren dat aanzienlijk onder de tien ton komt. Als de techniek zover is dat een soort plastic gebruikt kan worden dan zal een grote gewichtsvermindering verkregen kunnen worden.
Zover is men echter nog niet.
De keuze tussen rups en wiel is moeilijk, ook al omdat niet altijd rups- en wielvoertuigen vergelijkbare grootheden zijn. Naast de eis aangaande de terreinvaardigheid, snelheid en actieradius van het gepantserde personeelsvoertuig kan men ook zeggen: of alleen rupsvoertuigen of alleen wielvoertuigen. Het verdient dan ook aanbeveling dat personeelsvoertuigen die tanks moeten volgen te voorzien van rupsbanden. Vele factoren spelen steeds een rol bij de constructie van pantservoertuigen. Men zal aan de ene eis slechts kunnen voldoen door de andere te verwaarlozen. Kiest men bijvoorbeel voor een laag gewicht, dan moet men de eis van licht gewicht, dan geen zware bepantsering laten vallen.
Doordat ieder land andere eisen stelt, is er een grote verscheidenheid van voertuigen, ieder met zijn eigen aantrekkelijkheden. Het is zeer de moeite waard om na te gaan waarom men aan bepaalde eisen de voorkeur geeft, doch dit zou buiten het bestek van dit artikel vallen.

MILITAIRE VELDTEKENS

door Kl Sierksma.

Bij de verschijning van aflevering 81, band VII (München 1979) van 'Reallexikon zur Deutschen Kunstgeschichte'.
Hoewel door de verschijning van een aflevering, waarin het onderwerp 'Vaandel' is behandeld'), wellicht ook de krijgsgeschiedkundig geïnteresseerde reeds geattendeerd was op boven genoemde standaardwerk, zullen weinigen het 'vervolg' op dat belangrijk opstel hebben opgemerkt.
Ik wil er hier aandacht voor vragen: in de kolommen 1137 tot en met 1152 treft men een gedegen verhandeling aan over:
FELDZEICHEN. Auteur is de bekende heraldicus Dr. Ottfried Neubecker, voorzitter van de Fédération Internationale des Associations de Vexillologie en schrijver van verscheidene boeken en publicaties over wapens, vlaggen en emblemen.
Naar de opzet van deze Reallexikon, waarvan de voltooiing nog vele en lange jaren op zich moet laten wachten,gezien het feit dat sinds circa 1970 men nog niet de letter F heeft afgewerkt, iets wat overigens meer te wijten is aan de omvang van elk lemma dan aan het tempo van verschijning, wordt in het opstel Veldteken met aanhaling van tientallen bronnen en royale illustratie een overzicht gebracht van het gebruik van veldtekens over geheel Europa door alle tijden heen,speciaal als 'Militair Kenteken'.
Een 'Veldteken' is de verzamelnaam voor alles, wat officieren zowel als gewone soldaten te velde moeten dragen, om elkander te herkennen in ontmoeting met de vijand. Hieronder telt men sjerpen, armbanden, degenkwasten, op het hoofddeksel gestoken takjes, papiertjes, strikjes e.d. Onder Kokarden rekent men anderssoortige onderscheidingstekens.

A. Voorlopers.

De geschiedenis van veldtekens begint met bepaalde emblemen, door in oorlogstijd samen optrekkenden op de kleding gehecht. Men denke aan het kruis van de kruisvaarders, het Zwitsers Kruis en de bij Shakespeare veel genoemde 'badges'. In de slag bij Tannenberg (1410) gaf Jagiello de Poolse en Litauwer legers opdracht, bosjes stro als herkenningsteken te dragen. Partij-emblemen werden al in de 14e en 15e eeuw gedragen in burgeroorlogen en troonopvolgingsruzies. De Engelse koning droeg zijn bondgenoten op om in de oorlog tegen de Franse koning duidelijk zichtbaar het Sint-Joriswapen te dragen.

B. Sjerpen.

In het tweede kwartaal van de zestiende eeuw kwamen sjerpen in gebruik, die de op kleding genaaide en harnas geschilderde kruisen - wit voor Fransen en Zwitsers, rood voor Engelsen, en schuinstaande rode kruisen voor Duitsers - vervingen. Sjerpen hadden het voordeel dat ze gemakkelijk om- en afgelegd konden worden, eventueel om de vijand met een krijgslist in verwarring te brengen. De sjerpen waren van sindaal en taft, maar vooral van zijde gemaakt. Soms waren ze versierd met goudborduursel en franje, een enkele keer verrijkt met edelstenen en parels. Sjerpen werden op verschillende manier gedragen, waarbij 'mode' en landsaard een rol speelden. De oorspronkelijkste manier was het dragen van de sjerp 'om de hals', d. w. z. over linker- of rechter schouder naar de tegenover gelegen heup, waar ze met lang afhangende einden in een knoop waren vastgemaakt.
Omdat ook de degen aan een bandelier over de rechter schouder werd gedragen ontwikkelde zich het gebruik, de sjerp als een gordel om het middel te dragen. De oude methode werd echter toch wel gehandhaafd, soms alleen buiten het gevecht.
De schouder waarover de sjerp gedragen diende te worden was bepaald in militaire voorschriften. Tot het einde van de achttiende eeuw droegen in Engeland infanterie-officieren de sjerp rechts, cavallerie-officieren links. In Pruisen en Hannover bestond vanaf 1764 het voorschrift om de sjerpen rond het middel te dragen. Rond 1800 dienden Saksische Chevaulegerofficieren ervoor te zorgen dat de samengebonden einden van de sjerp over de rug afhingen. Sinds een bepaling uit 1829 mochten in Zweden bij het dansen geen sjerpen meer gedragen worden. Toen de uniformering volgens vaste regels voor de legers opkwam werden sjerpen als partij-embleem overbodig in het gevecht; het werd een recht van officieren er een te kunnen dragen.
Paramilitaire groeperingen, zoals gilden imiteerden de militaire gebruiken. Ook hier werd het dragen van een sjerp later tot een bijzonder voorrecht voor officieren. In de zestiende eeuw droegen ook gewapende burgers in Antwerpen altijd sjerpen, maar de Nederlandse schuttersstukken documenteren in de zeventiende eeuw het dragen van sjerpen vrijwel alleen voor officieren.
De patriottische gevoelens, zoals die zich vooral in de Nederlanden ontplooiden, laten zien dat de sjerp weer een politiek embleem kon worden. De sjerpen waren uitgevoerd in de 'nationale' kleuren.
Voor wat de kleuren van sjerpen betreft het volgende.

Oorspronkelijk was iedere aanvoerder gerechtigd eigen kleuren te kiezen, die dan veelal ontleend waren aan het (familie-) wapen.
Rood was zo de keizerlijke sjerp ('imperio' genoemd), zoals ook sedert rond 1530 het Bourgondisch takkenkruis op de vaandels en vlaggen gekleurd werd.
De Engelse sjerp was karmijnrood tot in 1648 en na 1658; ook de Nederlandse sjerp was in het eerste stadhouderloze tijdperk (vóór) 1672) rood van kleur.
Geel waren sjerpen van de protestantse oorlogspartijen in Duitsland in 1546, mogelijk ontleend aan de wapenschildkleur en als tegenhanger van de keizerlijke partij tegen de koning van Spanje.
Witte sjerpen werden gedragen door de zich tegen Karel V kerende vorsten, mogelijk ontleend aan de witte kleur van de kruisen op de Franse vaandels.
Oranje was de sjerpkleur van prins Maurits van Oranje en sedert 1672 van Nederlandse militairen na het herstel van het stadhouderschap. Ook tijdens het bewind van koning-stadhouder Willem III in Groot-Britannië waren daar de sjerpen oranjekleurig.
Blauw was de Franse sjerpkleur tot Hendrik IV en de Zweedse sinds Gustaaf Adolf.
Groen zag men in Savoye, wat vervolgens traditioneel werd voor Sardinië, de andere koninkrijken en Italië. Ook de Hongaarse troepen van koningin Maria Theresia onderscheidden zich met groene sjerpen.
Opmerkelijk is het gebruik van zwarte sjerpen in het leger van koning Gustaaf II Adolf van Zweden.
Tweekleurige sjerpen waren tamelijk zeldzaam. Men vond ze vooral in ons land en het waren dan sjerpen in de stedelijke kleuren (Haarlem, Leiden, Rotterdam enz.).
Sjerpen, waarop emblemen waren geborduurd, kwamen zelden voor. Enkele gevallen zijn bekend uit krijgsverrichtingen van het Schmalkaldisch Verbond en van regimenten tijdens de tachtigjarige oorlog in de Zuidelijke Nederlanden.

C. Armbanden

Reeds sedert de dertiende eeuw bekend komen armbanden als voorgeschreven veldteken tot het einde van de negentiende eeuw voor. In 1574 droegen officieren in dienst van de Prins van Oranje armbanden in de kleur van zijn livrei.
In Frankrijk deden armbanden vooral dienst als rangembleem in onderscheiden kleuren.

D. Veldtekens op het hoofddeksel.

Van geval tot geval koos men speciale tekens om aan het hoofddeksel te verbinden.
Strohalmen droegen de Brandenburgers en Zweden in de Slag om Warschau (1656).
De Oostenrijkse soldaten deden dit in de winter, in de zomer een groen bebladerde tak (zoals die ook nu nog voorkomt in de Oostenrijkse legerorders!) Witte veren bezigde men bij de Pruisische kavallerie ten tijde van Frederik de Grote (1762). Witte linnen banden werden door de Wurttembergse grenadiers rond het hoofddeksel gedragen tijdens de Zevenjarige Oorlog.

E. Overige veldtekens.

Incidenteel werden bijzondere veldtekens gekozen om zich in de strijd van elkaar te onderscheiden. De Polen hadden stro rond hun middels gebonden vóór Wenen (1683), om zich van de gelijk geklede Turken te onderscheiden .

Tot 1918 gold als voorschrift voor het Oostenrijks-Hongaarse leger dat een groen bebladere tak bij het uitrukken tegen de vijand opgezet moest worden op de vaandelstok.

Neubeckers studie is met acht illustraties verduidelijkt, waaronder een houtsnede van David de Necker derde kwart zestiende eeuw met de voorstelling van de landsknecht Hans Allweg, een gravure van Joos de Bosscher (1580) met gewapende Antwerper burgers, een schilderij van Frans Hals(circa 1627) met het Haarlemmer Sint-Adriaansgilde, en een aquarel van J. Hoynck van Papendrecht naar een schilderij van Gabriel van Rooyen (1799), voorstellende Wouter Gijsbrecht van Klinkenberg, kapitein van de Amsterdamse burgerwacht.
In de literatuuropgave worden niet minder dan vijfentwintig bronnen genoemd.
Voor belangstellenden wil de Stichting voor Banistiek en Heraldiek (Brink 36, Muiderberg) tegen kosten- en portovergoeding desgewenst fotokopie leveren van de studie, waarvan een (niet in de handel zijnde) 'Sonderdruck' in de documentatie is opgenomen.

') Band VI, kol 1060 t/m 1183 (1973).

UIT HET DAGBOEK VAN LUITENANT DONCK (XVI)

door C. A. Heshusius.

Van allerlei in de Pedir streek

Telkenmale als wij in ons commentaar over de 'luitenant' schrijven, moeten wij even nadrukkelijk terugschakelen naar de tijd van de eeuwwisseling - en nog lang daarna - en zeker niet denken aan de zeer jonge officieren in de moderne legers. Een beroepsluitenant van de K. M. A. is tegenwoordig na vijf jaren al kapitein; hij zal dan circa 27 à 28 jaar oud zijn. In de tijd van Donck zat dat anders; in Sigli, in 1901, was hij nog steeds tweede luitenant en al ruim 27 jaar. Eerst op negenentwintigjarige leeftijd zou hij zijn tweede ster krijgen en de kapiteinsrang pas bereiken toen hij 40 jaar oud was. Dit was het normale bevorderingsbeleid uit die tijd.
Op een dezer dagen, medio januari 1901, vinden we de volgende speculatieve dagboekaantekening:
'Het gerucht gaat dat Panglimo Polim, het voornaamste verzetshoofd en hoofd van de Pedirstreek, zich zou willen onderwerpen. Als dit waar is, dan keert de rust in de Pedir spoedig terug, want Pedir is het meest woelige landschap'.

De naam van de grootste verzetsleider in Atjeh na Teungkoe Oemar, die in 1899 sneuvelde, wordt ook vaak geschreven als Polem. Het zou echter nog tot september 1903 duren voordat Panglima Polem zich onderwierp. En toen was Donck al weer uit Atjeh vertrokken.
Maar nu stonden de voorbereidingen voor de Samalanga-veldtocht nog in het brandpunt van de belangstelling: deze streek lag 50 kilometer oostelijker van Sigli, ook aan de kust:
'Morgen vertrekt van ons garnizoen een luitenant en 40 man naar Toetoeara (circa 19 kilometer zuidoost van Sigli aan de rivier Kroeng Teupin Raja) om daar veertien dagen te blijven, in verband met de expeditie'.

Naar aanleiding van een ontvangen foto uit Nederland van zijn verloofde merkt Donck op:

'Elk jaar zouden wij een portret laten maken; helaas kan ik bij ontstentenis van een fotograaf te Bangka en Sigli mijn belofte niet nakomen. Ik zal moeten wachten, totdat ik eens in de Kraton (Koeta Radja) kom'.

Wij weten nu niet meer precies wanneer het wèl gelukt is om een foto te laten maken, maar gelukkig troffen we er een aan van precies een jaar later. We zullen hem te zijner tijd publiceren. En we herhalen: gelukkig. Want foto's uit die dagen zijn schaars om de doodeenvoudige reden dat camera's nauwelijks aanwezig waren: veel te kostbaar en veel te gecompliceerd.

Een sombere dag

Zaterdag 19 januari 1901 was Donck enige malen op het militaire kerkhofje van Sigli in de weer. In de tropen, met de hitte, vinden de begrafenissen meestal nog plaats op de dag van overlijden, hoogstens de volgende morgen, wanneer iemand in de avond was bezweken.
Het karakter van de begrafenis was door deze haastige opeenvolging ook altijd heviger, althans nog droeviger: de nabestaanden en vrienden hadden nauwelijks tijd gehad om zich de plotselinge dood goed te realiseren:
'Een dag van veel rouwbetoon. 's Morgen op de begrafenis geweest van een inlands soldaat uit Padang Tidji die gisteren was gesneuveld. Bij deze ontmoeting met de vijand werden zes anderen gewond. Verder bewezen wij de laatste eer aan het stoffelijk overschot van wijlen luitenant Vis, die een paar jaar geleden sneuvelde en wiens stoffelijk overschot thans aan boord van een gouvernementsstomer werd gebracht. 's Middags om vijf uur werd ook nog één der inmiddels overleden gewonden begraven'.

Voorwaar een trieste dag. We namen aan dat de Sigli een betere geneeskundige hulp was dan te te Padang Tidji, dat 14 kilometer meer het binnenland in lag; in ieder geval was de begraafplaats in Sigli gelegen. Twee doden in één klap was natuurlijk behoorlijk raak; wij zochten tevergeefs in het dagboek wat voor een actie dit wel geweest mocht zijn.
De situatie met de stoffelijke resten van eerste luitenant H. M. Vis had een andere betekenis. Deze zeer bekende marechaussee-officier, ridder MWO-4, die nog op menig oude foto opvalt door zijn opgewekte uiterlijk en fraai fijn snorretje, was in 1899 gesneuveld bij een overval op een kampong met verzetslieden. Aangezien hij zeer populair was hadden zijn collega's geld bijeen gezameld om een mooi grafmonument voor hem te laten maken. In 1901 was het zover; niet te Sigli, maar te Koeta Radja op het grote ereveld 'Peutjoet'. Vis is daar herbegraven. Het curieuze is dat heden ten dage het grafmonument van luitenant Vis nog praktisch geheel intact is.

Tactische successen; het onderwijs en de doortrekkende troepen.

De dag er na was het weer geheel anders: toen werd het varen in boten tussen de kaaimannen: 'Vanmorgen met de kapitein door de rizophoren (vloedbossen aan de kust) gevaren, teneinde na te gaan welke rivierarmen bevaardbaar zijn. Wij hadden enige schutters bij ons en waren zelf ook bewapend.Het wemelde van krokodillen die fijn in de modder zonnebaden gebruikten'.

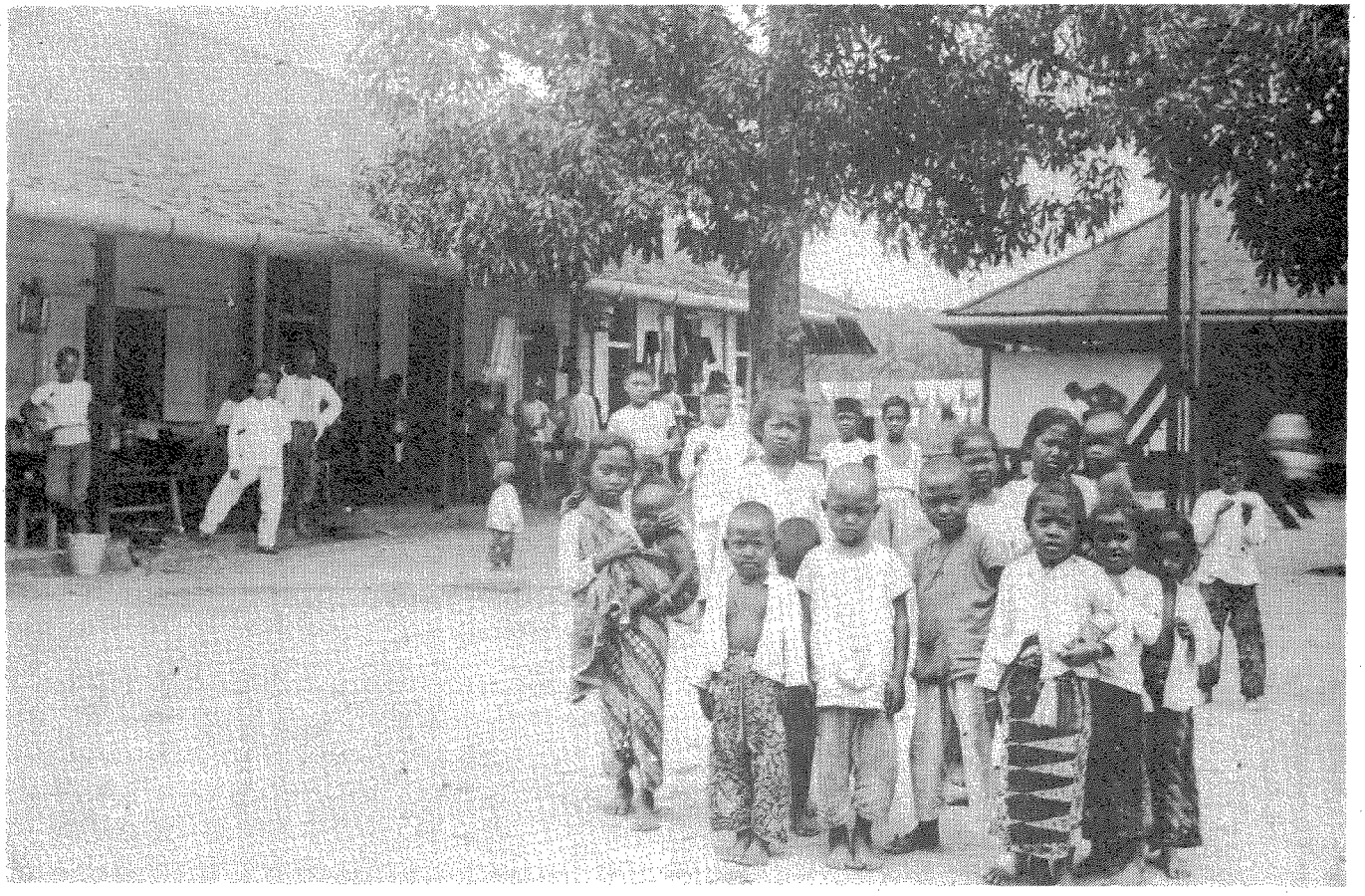
Inderdaad, de van noordwest naar zuidoost verlopende kust ter weerszijden van Sigli, is een moerassige strook van 2 à 3 kilometer breedte met allerlei rivierarmen, in het noorden tot 11 kilometer ver, in het zuiden zich nog veel verder uitstrekkend. De vuurwapens gingen natuurlijk mee, want men moest niet alleen op een ontmoeting met verzetsstrijders rekenen, maar zich ook in de kleine bootjes zonodig de krokodillen van het lijf houden.

'Des avonds bij kapitein en mevrouw Van der Gronden getafeld, erg gezellig'.

Elders in de Pedir behaalden onze troepen een tactisch succes in een wel zeer drassige streek: 'Vandaag vernamen wij dat de overste Van der Wedden met twee compagnieën een aanval op een benteng (fort) in de Paja Reubeë heeft gedaan. Een compagnie maakte een omtrekkende beweging; toen die op zijn plaats was, liet de overste de andere compie het vuren openen. Op dit uur kwamen de Atjehers uit de benteng, maar werden door de andere compie opgevangen. Drieendertig doden vielen in onze handen, terwijl velen in het moeras op hunne vlucht verdronken. Zestig geweren en twee vuurmondjes werden buitgemaakt.
Aan onze zijde slechts twee gewonden'.

Paja Reubeë is de moerasstrook (paja = moeras) pal zuid van het tracé van de trambaan tussen Sigli en Padang Tidji, zo circa 2 à 3 kilometer zuidwest van Sigli. Dit soort acties was echter uitzondering, want overal in de Archipel liet de inheemse vijand het meestal niet komen tot een openlijk frontaal treffen met onze eenheden. Het was daarom de kunst van onze aanvoerders om door een tactische 'handige' manoeuvre de vijand zo aan te pakken dat een oplossing als hier boven geschetst het gevolg zou zijn. Meestal echter wachtte de tegenstander zo'n situatie niet af en trachtte hij voortijdig de benen te nemen.
Donck had al op Bangka meegemaakt dat het met het onderwijs aan de jeugd op de vele buitenposten in de Archipel altijd slecht was gesteld. Ook op Atjeh was er geen oplossing voor deze lacune. Een echte onderwijzer aantrekken was natuurlijk onmogelijk want op een post waren niet genoeg kinderen aanwezig om het salaris van een onderwijskracht lonend te maken. En ook hier moest er geïmproviseerd worden:
'Wij hebben in het kamp een schoollokaal waar de kinderen - jongens en meisjes - van een inlands sergeant onderwijs ontvangen.
Vanmorgen kwam de 'onderwijzer' met zijn kinderen vanwege het nieuwe jaar keurig uitgedost voor de officierswoningen, om de kinderen te laten zingen. De kinderen onthalen wij dan op limonade e. d. en wat geld'.

Het voordeel van de inzet van een Javaans sergeant was evident; zo'n figuur handhaafde de orde en tucht op school op uitstekende wijze. Het is jammer dat wij geen getuige kunnen zijn van het 'onderwijs' dat daar gegeven werd. Meestal geschiedde dit in een spreekkoor; de sergeant zei iets en de hele klas moest het woord of de zin luidkeels herhalen. Zingen was op school in die dagen een belangrijk vak en met het islamitisch nieuwjaar (lebaran) hadden alle kinderen gegarandeerd een nieuwe set kleren gekregen. Schoolkinderen, de trots van de ouders, zagen (en zien) er in Indonesië steeds keurig uit, zeker ter gelegenheid van hun nieuwjaar. De Nederlandse uitdrukking 'paasbest' kan men daar rustig wijzigen in 'nieuwjaars-best'.

De Kazernejeugd. Een markante foto op een buitenpost in het KNIL niet lang na de eeuwwisseling. Overal waar de gezinnen mochten volgen woonden ook de kinderen van de militairen binnen het kampement en dus achter de prikkeldraad-omheining. Hier zo'n groepje bijeen: Javaans, Menadonees, Ambonees . . . . . Op de achtergrond inheemse militairen en hun echtgenoten met rechts stukken chambree en links een afdak vlak bij de keuken die niet op de foto staat. Wel zien we een tafel met eetketels. De inheemse kinderen groeiden op in het tangsi-milieu. Het gros van de jongens werd later óók soldaat en als ze groot werden trouwden de meisjes heel vaak weer met soldaten. Zo was het KNIL eigenlijk één grote familie. (Collectie C.P. de Boer).

Inmiddels ging de troepenconcentratie voor de komende expeditie steeds voort. Een heel bataljon met hulpwapens passeerde: ontscheping voor de kust en aankomst te Sigli. Zoiets geschiedde niet onopgemerkt voor de kleine militaire gemeenschap in dat kustplaatsje. Het was het 3e Bataljon Infanterie, bijgenaamd het 'leeuwenbataljon', reeds sinds 1877 met de Militaire Willemsorde op het vaandel, benevens de Atjeh-medaille. In het KNIL namelijk hadden de bataljons en niet, zoals in het moederland alleen de regimenten een vaandel. Donck schreef over de doortocht eind januari 1901 de volgende fragmenten neer op diverse opeenvolgende dagen:
'(. . .) De 4e compagnie welke thans naar Samalangan trekt uitgeleide gedaan naar het verzamelpunt; de compagnie was de dag tevoren aangekomen . . . Laat in de avond kwam de 2e compagnie aan (. . .) en in de volgende avond kwam de 3e compagnie met de muziek binnen. De 2e is thans weer vertrokken terwijl de 3e met de muziek blijft (. . .). Na terugkomst van transport ontmoette ik in de soos de officieren van de 1e compagnie, die met de artillerie waren aangekomen. 's Middags arriveerde de cavalerie en daarmede is het doortrekken afgelopen. Een dure maand is het geworden . . . . . !'

En wij kunnen Donck's uitroep over de dure maand best begrijpen want hij had iedere collega op bezoek gehad. Verschillende van hen hadden bij hem gegeten en de nacht doorgebracht.

De normale routine ging door; ook de feesten bij het huwelijk van onze jonge koningin.
In deze periode ging onze luitenant nog enige malen op patrouille want deze routine ging door; daar zorgde de verzetspartij wel voor:

'Er op uit geweest om een zogenaamd bevriend Atjehs hoofd op te halen die in gebreke was gebleven bij de controleur te komen. Het bleek echter dat de kerel het hazepad had genomen. Bovendien moest ik de telefoon verbinding herstellen. Patrouille om de telefoon te herstellen; dit is zo het dagelijks werk voor de sergeanten; maar als het werk wat verder weg ligt, dan moet er een luitenant mede. De vijand heeft daar nu eenmaal vermaak in'.

Wij hadden het reeds eerder over de minimum sterkte der patrouilles (20 man) en het feit dat steeds een officier het commando moest hebben. Dit was allemaal in vaste orders voor het gebied Atjeh neergelegd, de commandementsorders. Deze regels waren al in 1899 samengesteld; zij werden aangevuld en herzien in 1902 en vervolgens weer in hetzelfde jaar in de vorm van 'Algemeene Instructie voor Commandanten van Colonnes en Patrouilles' van de hand van het Militair Commando van Atjeh en Onderhoorigheden.
De bepaling van een officier-commandant gold echter niet ' . . . voor dekkingen van werkzaamheden op korter afstand van een post of bivak . . . . . '

Bij het doorwerken van het dagboek is ons opgevallen dat Donck geen melding maakte van het grote succes bij de Samalangan-expeditie toen onze troepen daar in begin februari 1901 de veste Batee Ilië innamen, een sterkte waarvoor wij in 1880 het hoofd hadden gestoten. Na deze verovering was het grote verzet in die omgeving gebroken. Onze eenheden zetten hun actie toen voort in nog oostelijker richting circa 40 kilometer langs de kust naar de landstreek van Peusangan. Batee Ilië is in onze koloniale krijgsgeschiedenis overbekend geworden door de foto's (en later het schilderij van Hoynck van Papendrecht) voorstellende de generaal-majoor Van Heutsz en zijn gevechtsstaf tijdens de slag, opgesteld op een heuveltop. Deze episode lag vlak vóór het huwelijk van onze jonge koningin met hertog Hendrik van Mecklenburg-Schwerin.

Ook Donck kreeg in Sigli te maken met de luisterijke festiviteiten die ook overal elders in Nederlands-Indië werden georganiseerd:
'Een week geleden vroeg de kapitein mij met een collega enige feestelijkheden op touw te zetten, in verband met de huwelijksdag van onze Koningin, vastgesteld op 7 februari. Dit werk geschiedt op momenten, dat er geen andere dienst is. Wij hebben het anders druk genoeg, want ook menage, cantine, wapeninspectie en toezicht op magazijnen vergt veel tijd'.
en even verder:
'Programma vanfeestelijkheden vastgesteld. Woensdag zeven uur taptoe door de plaats; acht uur 's avonds opening van de 'Kermesse d'été', welke op het strand wordt gehouden. Donderdagmorgen zeven uur aanvang volksspelen; 's avonds kegelconcours. Vrijdag nogmaals kermesse, als tenminste daar liefhebberij voor is. Verder vuurwerk en verlichting. Nu zijn wij natuurlijk afhankelijk van het weer en . . . . van de vijand. Want deze laatste betreft, valt te constateren, dat deze erg lastig is geworden.
Er is een order aan de bevolking bekend gemaakt, dat iedere Atjeher die met een geweer loopt, of die bij nadering van militairen wegloopt, of die bij aanroeping niet komt, zonder vorm van proces zal worden doodgeschoten'.
Deze aangelegenheid was nader geregeld in de hierboven genoemde commandementsorders, waarvan de definitieve tekst omtrent het dragen van wapens door Atjehers het volgende passage bevatte:

'De vergunning tot het bezit van vuurwapenen blijkt uit het geregistreerd en gemerkt zijn der vuurwapens. Deze vergunning tot bezit sluit niet in zich het recht van vervoer. Hiervoor is eene afzonderlijke vergunning noodig. Ongemerkte vuurwapens in het bezit bevonden van Atjehers en ook gemerkte als daarvan misbruik wordt gemaakt, dan wel aangetroffen op plaatsen, waar zij niet behooren, moeten in beslag genomen worden. Op met vuurwapens gewapende benden mag steeds geschoten worden. Ook mag geschoten worden op enkele gewapende mannelijke personen, als zij vluchten en naar aanroepen niet luisteren. Waar de mogelijkheid daartoe bestaat, moet de voorkeur gegeven worden aan het levend in handen krijgen boven het dooden van vluchtenden. Bevinden zich onder vluchtende vijanden, vrouwen en kinderen, dan moet al het mogelijke gedaan worden om deze te sparen'. [2])

De feestelijkheden ter ere van het vorstelijk huwelijk dat te 's-Gravenhage werd gesloten, hadden, althans te Sigli, niet geheel het verloop dat de kapitein en Donck zich daarvan hadden voorgesteld. Zowel de weergoden als ook de vermaledijde Atjehse verzetspartij waren hier de spelbrekers:
'Vandag 6 februari alles in gereedheid gebracht voor de avondfeesten. De Europese fuseliers hadden moeite gedaan hun tent zo aardig mogelijk te maken. Er was een schiettent, werpen met ringen op messen, de koektent met draaibord, oliebollenkraam, stap op en laat je wegen. Enfin, zoals op een kermis al niet voorkomt. Maar, o ongeluk, om half zes 's avonds brak er een geweldige bui los; het geleek wel een orkaan. De tenten zagen er vreselijk uit toen de bui een uur later voorbij was getrokken. Enfin, de taptoe ging door en allen die zich aansloten trokken toen mede naar het strand, waar alles weer in orde was gemaakt. En toen alles goed op dreef was, de stemming er in kwam, brak er weer zo'n geweldige bui los, dat ieder een veilig heenkomen zocht. Het feest verwaterde die dag danig.

Het morgenschot dreunde dof op de 7e februari; de regen viel nog met stromen; de volksspelen werden tot de volgende dag uitgesteld. Het kegelconcours kon natuurlijk doorgaan.
De dames en heren kwamen 's avonds in de soos bijeen, waar weldra een prettige stemming heerste. Het was half twee in de nacht toen wij ons tampatje (bed) opzochten.
Om zes uur (op 8 februari) was ik al present om het terrein voor de volksspelen in orde te maken. De muziek van Padang Tidji was met de eerste trein medegekomen en juist toen deze kwart voor acht zijn mars inzette, . . . klonk het signaal 'gewapend appèl voor allen' . . . . . .
In een ommezien was het strand leeg; de soldaten traden aan. Een bende was in Tjaleu gevallen, kleine twee uur van Sigli. (Tjaleu of Tjaleuë, een vrij groot kampongcomplex ligt 8 kilometer ten zuiden van Sigli; ruwweg halverwege op de weg tussen die plaats en Bernoën) [3].
Toen ik daar aankwam, trof ik een patrouille van Bernoën aan, welke de vijand reeds had verjaagd en thans bezig was de bruggetjes te herstellen. In de middag teruggekeerd, werden de volksspelen om vijf uur gehouden, welke thans een goed verloop hadden'.
Ook na de wat verwaterde en verwaaide feesten waren er nog andere zaken te memoreren. Een paar officiële zaken en dan diverse dingen verband houdende met familieomstandigheden alsook 'mutaties', een militair begrip waartoe men overplaatsingen e. d. rekende:
'Majoor van Daalen, in wien men de opvolger van generaal Van Heutz ziet, zal het civiele gezag waarnemen en binnenkort komt hier een 'mobiele colonne' van 80 man, terwijl een compagnie in de bergstreek gaat opereren'.
Men had het in Atjeh goed gezien, maar het zou nog wel even duren voordat generaal Van Heutsz (later bestemd om gouverneur-generaal van Nederlands-Indië te worden) in medio 1904 het militair gouverneurschap van Atjeh zou overdragen, eerst aan generaal-majoor jhr. Van der Wyck. Pas bijna een jaar later, mei 1905 werd de toenmalige luitenant-kolonel G. C. E. van Daalen gouverneur.

En wat betreft de mobiele colonne en de compagnie die in de bergstreek zou gaan optreden: daar zou Donck in de zeer naaste toekomst veel mee te maken krijgen. Maar we zullen niet op de feiten vooruit lopen en nog even in Sigli blijven:

' 's Avonds (9 februari 1901) zijn alle dames en heren officieren bij de kapitein ten eten gevraagd; mevrouw Van der Gronden verjaart. Collega Roukens is overgeplaatst; gaat binnenkort weg. Fijn en gezellig getafeld; het was half twee 's nachts alvorens wij gastheer en gastvrouw vaarwel zeiden. Van der Spek (opvolger van Roukens) is ook van de Hoofdcursus afkomstig. Deze had mij gevraagd voor hem in te kopen op de vendutie van Roukens; hij zelf komt morgen. Van der Spek stelde na aankomst op 14 februari voor om gezamenlijk menage te voeren. Hazemaker, de kwartiermeester, zal zich wel willen aansluiten. Gevoel er niet veel voor, dat kun je alleen doen, als je elkander heel goed kent. Het voornemen eigen menage te gaan voeren, had ik al juist enkele dagen eerder opgegeven; het leven is hier te wisselvallig en vaak kom ik laat thuis'.

Diezelfde avond was dat al raak, want toen moest Donck er weer op uit. Dit maal had het uitrukken een wat wrange nasmaak en voelde Donck zich, zeker niet ten onrechte, een soort boodschappenjongen:

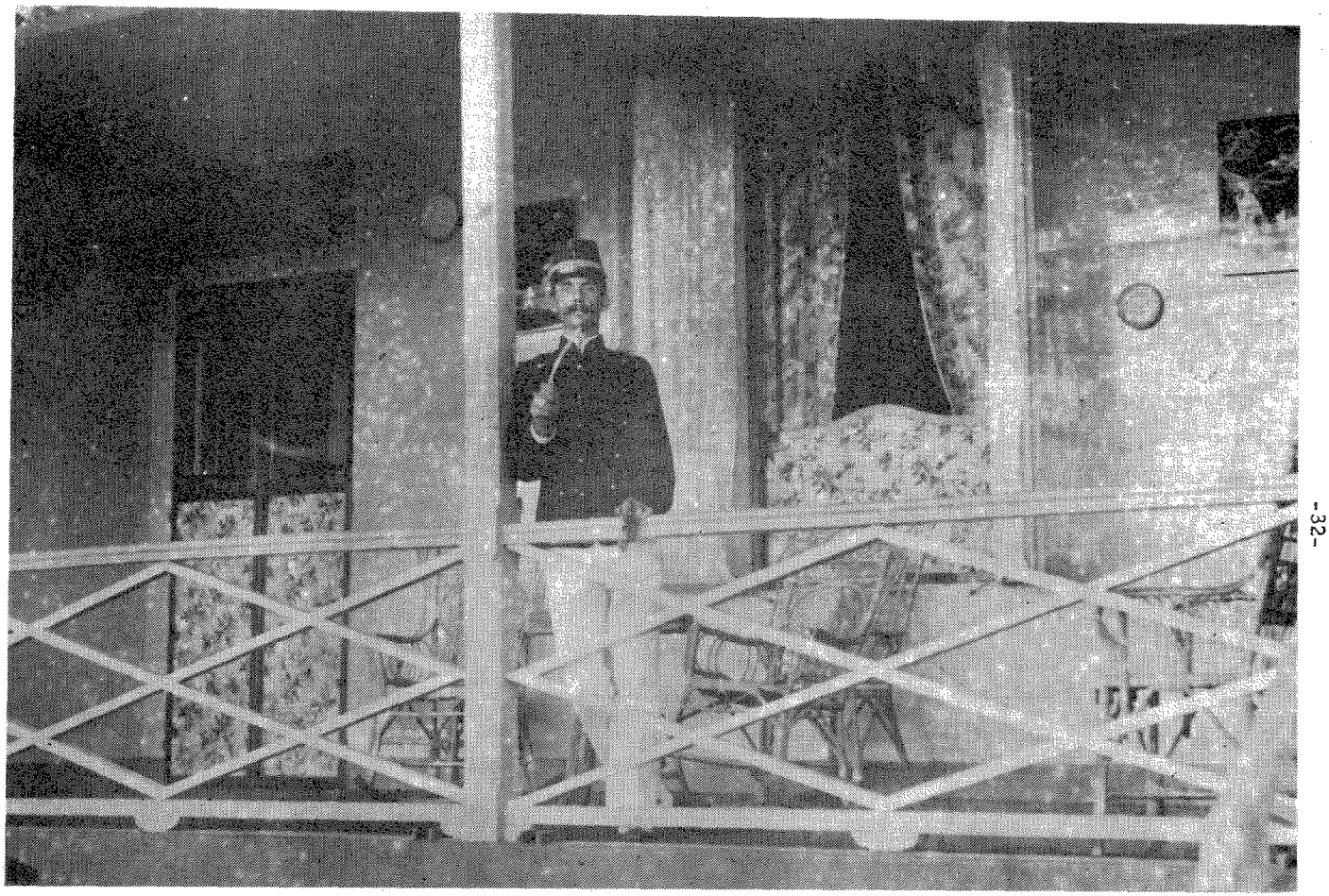
' 's Avonds thuis zittende, kreeg ik opdracht, terstond er op uit te trekken met een sectie manschappen. Toen de trein van Padang Tidji om half zes te Sigli kwam, bemerkte de kapitein der marechaussee, die met de trein had gereisd, dat zijn huisjongen met de bagage was achter gebleven. Halverwege is de spoorwegdijk bij een badjir (zeer gezwollen rivierstand) weggeslagen, welke schade nog niet geheel hersteld is. De reizigers moeten daar dus van trein verwisselen. Ik moest dus met de trein daar heen en de jongen trachten op te sporen. Ik vond die kapitein nogal dom, om niet beter op zijn goed te passen. Dat weet toch iedereen in Jan Oost, dat je steeds bij overstappen op je barang (bagage) moet letten. Toen ik aan het station kwam, was die jongen er echter al; hij was maar komen lopen, maar . . . had de barang achtergelaten . . . . . Enfin, nu was één sergeant en vijftien man voldoende om dat zaakje op te knappen'.

Het zoekraken van de persoonlijke bezittingen bij reizen en overplaatsingen was een veel voorkomend euvel dat nog eens extra vaak voorkwam omdat de militairen in Atjeh herhaaldelijk van post verwisselden. Ook Donck zou in Atjeh nog eens maanden lang op zijn bezittingen moeten wachten. Maar dát zou niet zijn eigen schuld zijn, zoals wij later zullen ervaren. Jammer genoeg kon Donck collega Roukens de volgende dag niet aan boord van diens schip helpen met afduwen:

'Transport! Dus geen gelegenheid mede naar boord te gaan om de familie Roukens uitgeleide te doen. Jammer van dat potje Uilenbier dat aan boord van de Paketvaart (KPM) zo lekker smaakt'.
Wij hebben nog getracht na te speuren wat Uilenbier wel was maar hebben daaromtrent niets gevonden. Het doet er in feite ook niets toe: dat bier moet prima geweest zijn en aan boord van een KPM'er heerlijk gekoeld . . . . . .
En op deze plek in het dagboek troffen wij een foto aan die in deze maand te Sigli werd gemaakt en die we hier afdrukken; Donck op de voorgalerij van zijn huis op palen.
Een paar dagen daarna feest ter ere van één der opzichters van de genie.
Opzichters waren militairen van de genie-bouwdienst die de status van officier hadden: technici die belast waren met de bouw van de Atjeh-tramweg. Bij hun werk hadden ook zij doorlopend te maken met de verzetspartij en dan ging het warm toe:

' 's Avonds fuif aan tafel. Een van de opzichters der genie is gedecoreerd met de Militaire Willemsorde; daarom is hij vanavond de gast van beide genieofficieren'.

Als jongste officier van de post was Donck - uiteraard - belast met zeer veel administratieve en controlerende taken. Niet altijd liep dat even vlot en de baas was evenmin steeds content: 'Als een chef uit zijn humeur is, dan moet je die uit de weg gaan. Ja, als je kunt . . . . .
De kapitein hield vanmorgen inspectie. Toen hij in de cantine kwam, welke er allesbehalve fraai uitzag, kreeg ik een standje. Ik bracht de kapitein onder het oog dat ik hem reeds lang verzocht had, mij enige corveeërs te geven, aan welk verzoek geen gevolg werd gegeven, bij gebrek aan krachten. Meer neen hoor, hij trok het standje niet in. Hij is anders niet kwaad, maar vandaag was hij uit het lood'.

Luitenant Donck op de voorgalerij van zijn dienstwoning te Sigli in februari 1901. Zo uitkijkend zag hij de zee, het strand en de cocosnootbomen; heerlijk om in het donker van de avond te mijmeren. Het huis stond op palen met daaronder een kruipruimte, de z. g. kollong. Donck hield van roken uit een lange stenen pijp. Hij is hier model in tenue, maar in de vrije uren liep men in de vrijetijdsdracht van toen: kabaai en een broek van sarongstof. (Collectie C. M. Donck).

Arrestaties

Gelukkig was het ook weer niet zo dat Donck uitsluitend met huishoudelijke zaken was opgescheept. Integendeel, hij zat ook herhaaldelijk in het terrein en liep dan zelfstandige patrouilles. In deze maand moest hij er twee maal op uit om Atjehers te arresteren of om arrestanten op te brengen. We weten dat het leger toen ook nagenoeg alle politietaken op de Buitengewesten vervulde en zeker in Atjeh:

'Laat keerde ik van transport terug; bracht twaalf gevangenen en tien zieken mede'.

Een paar dagen later weer:

'Vannacht om vier uur opgestaan; om half vijf met de eerste trein mede, daar ik opdracht had vóór zonsopgang in enige kampongs drie Atjehers te arresteren. Verder moest de bevolking naar Sigli komen. Iedere Atjeher moet voorzien zijn van een pas, welke hij op het bureau van de controleur moet halen. De meesten willen daar niets van weten, vandaar mijn aanwezigheid in het vroege morgenuur. Ik maakte de kamponghoofden duidelijk dat ik hen zou gaan arresteren, als niet terstond de bevolking op mars ging. Men moet zó vroeg zijn, daar de bevolking anders al naar de sawah's is. Maar het had succes.

Op een open plek aan de rivier twee krokodillen zien stoeien, het waren net jonge honden, leuk gezicht'.

De controle op de passen was weer nauwkeurig omschreven in de orders van blijvende aard in het gewest Atjeh:

'In eene streek, waar de registratie der bevolking voleindigd is, behooren alle mannelijke ingezetenen voorzien te zijn van een gampoengpas, door civiel bestuur afgegeven, vermeldende het signalemant van den betrokken persoon, vooral merkbare teekenen. Controle van die passen in de gampoengs mag slechts plaats hebben als het civiel bestuur daartoe het verzoek heeft gedaan en moet dan nog met overleg en vermijding van ruwheid geschieden. Het voortdurend aanroepen van menschen, die men tegenkomt of die aan den veldarbeid zijn is verboden: alleen als op een troep geschoten wordt, dan wel volgens bericht eene vijandelijke bende aanwezig is, mag een colonne- of patrouille commandant uit eigen beweging ter controleering de passen ter inzage vragen, waarbij tegen ruwheid van ondergeschikten streng moet worden gewaakt. Van zonsondergang tot zonsopgang moet een ieder, die zich buiten de gampoengs beweegt, van licht voorzien zijn. Overtreders van deze bepaling worden aangehouden; bij verzet of poging tot ontvluchten worden zij als vijanden behandeld'. 3).

Naast de noodzakelijke strengheid van deze oude bepalingen valt het ons weer steeds op dat er ook 'ingebouwde' bepalingen waren om de bevolking te beschermen tegen eventuele willekeur van de zijde van commandanten van patrouilles en hun onderhebbende onderofficieren en manschappen. Het is goed als we ons dat nú nog realiseren: we kunnen dan op geargumenteerde wijze die mensen tegenspreken die ons willen doen geloven dat onze militairen in Indië altijd naar eigen willekeur mochten handelen. (wordt vervolgd).

Noten

1) Indisch Militair Tijdschrift 1902 (7-12), p. 74 e.v.: 'Commandementsorder no. 67'.
2) 'Commandementsorder no. 67' p. 76.
3) Commandementsorder no. 67' p. 76 en 77.

LITERATUURLIJST Nr. 15

1. Boekwerken

L. W. de Bree. Zeeland 1940 - 1945, deel I. Middelburg 1979.
Dat deutsche Reich und der Zweite Weltkrieg. Uitgave Militärgeschichtliches Forschungsamt. Deel I: W. Deist, M. Messerschmidt, H.-E. Volkmann W. Wette. Ursachen und Voraussetzungen der deutschen Kriegspolitik; deel II: Die Errichtung der Hegemoni auf dem europäischen Kontinent. Stuttgart 1979.
Kl. A. Maier, H. Rohde, B. Stegemann, H. Umbreit.

W. Klinkenberg. Prins Bernhard. Een politieke biografie 1911 - 1979. Amsterdam 1979,
S. L. Mayer. De Russische oorlogsmachine. Amsterdam 1979.
L. J. Morreau. Bolwerk der Nederlanden. De vestingwerken van Maastricht sedert het begin van de 13e eeuw. Assen 1979.
H. Nägele, D. Schaap. Geen oorlog, geen munitie. De geschiedenis van 300 jaar militaire produktie. Haarlem 1979.
T. Pollman, J. Seleky. Istori-istori Maluku. Het verhaal van de Molukkers. Amsterdam 1979.
Stad tegen imperium. Maastricht belegerd door Parma 1579, Catalogus tentoonstelling Bonnefantenmuseum Maastricht 1979,
H. van der Zee. De hongerwinter. Van Dolle Dinsdag tot Bevrijding. Amsterdam

2. Tijdschrifartikelen

M. Igel. Pearl Harbor 7 december 1941. De valkuil van het succes. Militaire Spectator CXLVIII (1979), 539 - 546.
Het Regiment Stoottroepen. Ons Leger LXIII (nov. 1979), 42 - 55.
Kl. Sierksma. Vlagge-boeck van den Heer Paulus van der Dussen Capitein.
Spiegel Historiael XIV (1979), 663-668.
Stabelan Kerstnummer VI (1979 nr. 3) (Themanummer over enkele aspecten uit de geschiedenis van de artillerie van het KNIL).
J. M. J. Verharen. Grepen uit de geschiedenis van 103 Geneeskundig Bataljon.
Polsslag XIII (nov. 1979), 4-5.
G. H. O. de Wit. 3 VEW 6 in de 2e politiële actie. Mededelingen Vereniging Officieren Cavalerie XC (1979 nr. 4), 22-28.

J. v. H.

CORRESPONDENTEN

(3) 'UNIFORMKUNDE'
o.l.v. dr F.G. de Wilde, Jan Steenlaan 62, 1412 JW Naarden.

(4) 'RIDDERORDEN EN ONDERSCHEIDINGEN'
o.l.v. H.G. Meyer, Vollenbergstraat 6, 5801 RP Venray.

(5) 'MILITAIRE EMBLEMEN'
o.l.v. B.C. Cats, Claudiagaarde 72, 1403 JR Bussum en
C. van Ekeris, Anslostraat 183, 2533 KD 's-Gravenhage.

(6) 'WAPENS EN MINITIE'
o.l.v. J. Lenselink, Oxfordlaan 49, 2314 Leiden.

(7) 'MILITAIRE MUZIEK'
o.l.v. mr R.A. Schimmel, de Mildestraat 57, 2596, SW 's-Gravenhage.

(8) 'HISTORISCHE NEDERLANDSE VERSTERKINGEN (OVERZEE)
o.l.v. A.F. Lancker, Grote Spie 347, 4819 CW Breda.

(9) 'MARITIEME GESCHIEDENIS'
o.l.v. M.K. Zaagman, Ds van den Boschlaan 225, 2286 PH Rijswijk (Z.H.)

(10) 'NAPOLEONTICA'
o.l.v. prof dr H.P.L. Harms Vogts, Utrechtseweg 102, 6866 CN Heelsum.

(11) 'TWEEDE WERELDOORLOG'
o.l.v. J.H.M. Berlemon, Porceleinvlinder 5, 2317 JZ Leiden.

(12) 'MILITAIRE- EN CIVIELE MINIATUURFIGUREN'
o.l.v. A.J. Weekenstroo, Heerenstraat 9-11, 4116 BK Buren.

(13) 'VAANDELS, STANDAARDEN, FANIONS, VLAGGEN'
o.l.v. Kl. Sierksma, 'Huize Midgaard', Aan de Brink 36, 1399 GX Muiderberg.

(14) 'EERSTE WERELDOORLOG'
o.l.v. drs J.C. van Dijk, Grifthorst 16, 3833 GD Leusden.

(15) 'KONINKLIJKE MARINE'
o.l.v. L.L. von Münching, Middelweg 85, 2241 AP Wassenaar.

(16) 'MILITAIRE GENEALOGIE'
o.l.v. ir Ch.C. van der Vlis, Anna van Burenlaan 59, 2012 SK Haarlem.

(17) 'MILITAIRE FOLKLORE' o.l.v. F.W. van Steen, Lion Cachetstraat 2, 3851 ZE Ermelo.

(18) 'MILITAIRE VOERTUIGEN EN TANKS'
o.l.v. M.C. van der Hoog, Draaiboom 10, 4817 WR Breda,
J. van den Berg, Cronestein 85, 2804 EL Gouda,
J. Bloemendaal, Scheldelaan 10, 2105 XG Heemstede.

(19) 'KONINKLIJKE LUCHTMACHT'
o.l.v. J. van den Berg, Cronestein 85, 2804 EL Gouda,
P.C. Boer, Waterklaver 2, 2804 PN Gouda.

(20) 'KNIL' o.l.v. W.R. van der Wiede, 'Bronbeek', Velperweg 151 A, 6824 MB Arnhem.

(22) 'MILITAIRE GEDENKTEKENS EN MONUMENTEN'
o.l.v. J.C. Hopperus Buma, Huygenslaan 18, 3818 WC Amersfoort,
drs J.A.C. Bartels, Gerstkamp 198, 2592 CV 's-Gravenhage.

INTERESSEGEBIEDEN, WAAR (NOG) GEEN CORRESPONDENTEN VOOR ZIJN:

(1) 'Krijgsgeschiedenis, Korpsgeschiedenis KL'
(2) 'Tradities en ceremonieel'
(21) 'Militaire bibliografie, tijdschriften'

*** De tussen haakjes geplaatste nummers zijn indicaties t.b.v. de ledenlijst.